

မဂိုဘုရင်
ဘဟာဒူးရှား ဇဖာရ်
၏
နောက်ဆုံးနေ့များ

စာရေးဆရာဦးသန်း(ဟဖီဇီး) မြန်မာပြန်ပြီး
ဦးဆယ်မောင် တည်းဖြတ်သည်။

ဘဟာဒူးရှားဇဖာရ်သခင်ကြီး ဒါရ်ဂါတော်
အုပ်ချုပ်မှု ကော်မတီ

အမှတ် ၆၊ ဇဖာရ်ရှားလမ်း၊ ဒဂုံမြို့နယ်၊ ရန်ကုန်မြို့။

ဘာသာရေးဆိုင်ရာ ပုံနှိပ်ထုတ်ဝေခွင့်ပြုအမှတ် (၁၁၀၀၁)
နှင့် ခွင့်ပြုချက် အမှတ် (၁၁၀၀၁-က) အရ
ဤစာအုပ်ကို ပုံနှိပ်ထုတ်ဝေသည်။

ပုံနှိပ်ခြင်း
ပထမအကြိမ်၊ ၁၉၇၈၊ စက်တင်ဘာလ

အုပ်ရေ
၄၀၀၀

အတွင်းသားဘလောက်
ဝတ်မှုဘလောက်တိုက်

အဖုံးရိုက်
ပြည်သူ့အလင်း

ရောင်းဈေး ၆ ကျပ်

ဤစာအုပ်ကို **ဦးစိန်ကြည်** (မြဲ၀၀၄၇) ပြည်သူ့အလင်းပုံနှိပ်
တိုက်၊ ၁၆၉၊ ၃၇ လမ်း၊ ရန်ကုန်က တာဝန်ခံပုံနှိပ်၍ **ဦးဆယ်မောင်**
ဥက္ကဋ္ဌ (ကင်းလွတ် ၀၄၅၄၅) **ဘဟာဒူးရှားဖောရ် သခင်ကြီး**
ဒါရိုဂျင်တော် အုပ်ချုပ်မှုကော်မတီ အခန်း ၂၊ တိုက် ၁၆၊ ဦးဝိစာရလမ်း
ရန်ကုန်က တာဝန်ခံ ထုတ်ဝေသည်။

နိဒါန်း

ရန်ကုန်တိုင်း၊ ဒဂုံမြို့နယ် ရွှေတိဂုံ စေတီတော်ကြီး၏ တောင်ဘက်မုခ်အနီး ဇောရ်ရှားလမ်း အမှတ် ၆ ရှိ မဂိုအင်ပါယာ နောက်ဆုံးဘုရင် ဘဟာဒူးရှားဇောရ်၏ ဂူဗိမာန်သို့ ကြည်ညိုရန် လုပ်သားပြည်သူအများ လာရောက်ကြသည်။ လာရောက် ကြည်ညိုကြသူ အများကပင် ဇောရ်ရှား သခင်ကြီး၏ အကြောင်းကို မေးမြန်းစုံစမ်းကြ၏။

ယခုအခါ ဇောရ်ရှား သခင်ကြီး၏ အတ္ထုပ္ပတ္တိစာအုပ်မှာ အလွန်ရှားပါးနေသည်။ စာရေးဆရာ မြတ်ရွှေကလောင်က မဂိုဘုရင် ဘဟာဒူးရှားဇောရ်အမည်ဖြင့် စာအုပ်ရေးသားခဲ့ရာ၊ ယင်းစာအုပ်မှာ ရှာမရလောက်အောင်ပင် ရှားပါးနေသည်။

သခင်ကြီး၏ အတ္ထုပ္ပတ္တိကို ၁၉၅၀ မှ ၁၉၅၃ အထိ ဒါရ်ဂါတော် အုပ်ချုပ်ရေးအဖွဲ့၏ အစီရင်ခံစာတွင် ထည့်သွင်းဖော်ပြခဲ့ဖူးသည်။ ယင်းအစီရင်ခံစာ စာအုပ်ငယ်များလည်း လက်ကျန်မရှိသလောက် ဖြစ်နေလေသည်။

သို့ဖြစ်၍ လက်ရှိဒါရ်ဂါအုပ်ချုပ်ရေးအဖွဲ့က သခင်ကြီး၏ အတ္ထုပ္ပတ္တိကို ပြုစုရန် အဖွဲ့ငယ် တစ်ခု ဖွဲ့စည်းပြီး စာအုပ်စာတမ်းများကို ရှာဖွေခဲ့ပါသည်။

အုပ်ချုပ်ရေးအဖွဲ့ နာယကတစ်ဦးဖြစ်သူ ဗဟိုတရားရုံးရှေ့နေ ဦးချစ်မောင်သည် အူရဒူဘာသာဖြင့် ရေးသား၍ အာစနာစာအုပ်တိုက်မှ ထုတ်ဝေသော စာအုပ်တစ်အုပ်ကို ရှာဖွေပေးပါသည်။

နိဒါန်း

ထိုစာအုပ်အမည်မှာ အမ်စာနာအေဂမ် (ကြေကွဲဖွယ်ရာဖြစ်ရပ်များ) ဖြစ်သည်။ နာယက မစ္စတာ ဘာဂီယားထံမှလည်း မူနာဒီဂျာနယ်များကို ရရှိသဖြင့်၊ ဇာရီရှား သခင်ကြီး အကြောင်းနှင့် ပတ်သက်၍ ခွာဂျာဟာစန်နေဇာမီ ရေးသည့် အခန်းဆက်ဆောင်းပါးများမှ အချက်အလက်များကို ရရှိခဲ့သည်။

မူရင်းအူရဒူဘာသာဖြင့် ရေးထားသည့်စာအုပ်နှင့် ဂျာနယ်များမှ စာရေးဆရာ ဦးသန်း(ဟာဖီဇီး) က မြန်မာဘာသာသို့ ပြန်ဆိုရေးသားပါသည်။ နာယက ဦးချစ်မောင်က အူရဒူဘာသာပညာရှင် တစ်ဦးနှင့် ညှိနှိုင်း၍ မြန်မာပြန်ဆိုထားသော အပိုင်းများကိုလည်း ထည့်သွင်း ရေးသားထားသည်။ ဇာရီရှား သခင်ကြီး၏ ငယ်စဉ်ဘဝ ဖြစ်စဉ် အကြောင်းနှင့် တော်လှန်ရေး မဖြစ်မီပထမဆုံး မိန့်ကြားသည့် မိန့်ခွန်းများကို မြတ်ရွှေကလောင်၏ စာအုပ်မှ ရယူ ထည့်သွင်းထားပါသည်။ အင်္ဂလိပ်ဘာသာဖြင့် ပါရှိသည့် အပိုင်းကို ဒါရ်ဂါ အုပ်ချုပ်ရေးကော်မတီ၏ ၁၉၅၁-၅၂-၅၃ ခုနှစ်များအတွက် အစီရင်ခံစာမှ ထုတ်နုတ် ဖော်ပြသည်။ ၁၉၂၈ ခု မြန်မာနိုင်ငံစီရင်ထုံးမှ စီရင်ချက် မိတ္တူကို ဥက္ကဋ္ဌဟာဂျီ ဦးဘတင် ထံမှ ရရှိသည့် စာအုပ်မှ ကူးယူဖော်ပြခြင်းဖြစ်ပါသည်။

မြန်မာနိုင်ငံ၏ နောက်ဆုံးဘုရင် သီပေါမင်းနှင့် ကံတူအကျိုးပေး ဖြစ်ခဲ့ရှာသော မဂိုအင်ပါယာ၏ နောက်ဆုံးဘုရင် ဘဟာဒူးရှားနှင့် ပတ်သက်၍ စာအုပ်စာတမ်းများမှာ ရှာဖွေရန် မလွယ်ကူပါ။ သို့ဖြစ်၍ ဤစာအုပ်ငယ်ကို နိဒါန်း ပျိုးသည့်အနေဖြင့် ထုတ်ဝေလိုက်ခြင်းဖြစ်ပါသည်။ ဤသို့ထုတ်ဝေနိုင်ရန် အဘက်

နိဒါန်း

ဘက်မှ ကူညီဆောင်ရွက်ကြသည့် ပုဂ္ဂိုလ်များအား ဒါရ်ဂါအုပ်ချုပ်ရေး ကော်မတီမှ အထူးပင်ကျေးဇူး ဥပကာရတင်ရှိကြောင်း ဖော်ပြလိုက်ပါသည်။ သမိုင်းအချက်အလက် အထောက်အထား စုံလင်စွာဖြင့် ဖောရ်ရှား သခင်ကြီး၏ အတ္ထုပ္ပတ္တိ စာတစ်အုပ် ထွက်ပေါ်ရေးအတွက် သုတေသီပညာရှင်များ ကြိုးစားအား ထုတ်ကြပါရန် တိုက်တွန်း မေတ္တာရပ်ခံပါသည်။

**အုပ်ချုပ်ရေးကော်မတီ
ဖောရ်ရှား ဒါရ်ဂါတော်**

၁၉၇၈ ခု၊ ဇန်နဝါရီလ ၂၅ ရက်

**ဘဟာဒူးရှား ဇောရ်သခင်ကြီး၏ ဒါရ်ဂါတော်
အုပ်ချုပ်မှုကော်မတီ (ယာယီ)**

အစီရင်ခံပါသည်။

ဒဂုံမြို့နယ် ပြည်သူ့ကောင်စီ၏ တာဝန်ပေးချက်အရ အောက်
ပါပုဂ္ဂိုလ်များပါဝင်သည့် အုပ်ချုပ်မှုကော်မတီသည် ၁၉၇၆ ခု၊
အောက်တိုဘာလ ၁၅ ရက် နေ့မှ ၁၉၇၇ ခု၊ ဧပြီလ ၂ ရက်
နေ့အထိ ဆောင်ရွက်ခဲ့သည်။

(က)	ဗိုလ်မှူးထွန်းမြင့်	-	ဥက္ကဋ္ဌ
(ခ)	ဦးငြိမ်းမောင်	-	အဖွဲ့ဝင်
(ဂ)	ဦးထွေးရင်	-	အဖွဲ့ဝင်
(ဃ)	ဦးဘဆင်	-	အဖွဲ့ဝင်
(င)	ဦးကံမြင့်	-	အတွင်းရေးမှူး

အုပ်ချုပ်မှုကော်မတီ (ယာယီ) မှ ဘဟာဒူးရှားဇောရ်သခင်
ကြီး ဒါရ်ဂါတော်၏ ဖွဲ့စည်းပုံစည်းမျဉ်းရေးဆွဲ၍ လက်ရှိအုပ်
ချုပ်ရေး ကော်မတီကို အများဆန္ဒဖြင့် ရွေးချယ်တင်မြှောက်ခဲ့
သည်။

**ဘဟာဒူးရှား ဇောရ်သခင်ကြီး၏ ဒါရ်ဂါတော်
အုပ်ချုပ်မှုကော်မတီ**

နာယကများ

- ၁။ ရှိတ်ဒါဂတ်မာစတန်ဆန္ဒခံရှား
- ၂။ ဦးထွေးရင်
- ၃။ ဗိုလ်မှူးထွန်းမြင့်

အစီရင်ခံစာ

- ၄။ တရားရုံးချုပ်ရှေ့နေ ဦးချစ်မောင်
- ၅။ ဗိုလ်မှူးထွန်းညို
- ၆။ ဟာဂျီဦးတင်မောင်
- ၇။ အိုင်၊ အမ်၊ ဒီ၊ ဘာဂီယား

အုပ်ချုပ်မှုကော်မတီဝင်များ

- ၁။ ဟာဂျီဦးဘတင် - ဥက္ကဋ္ဌ
- ၂။ ဦးဆယ်မောင် - ဒုတိယဥက္ကဋ္ဌ
- ၃။ ဦးစံဝ - အတွင်းရေးမှူး
- ၄။ ဦးမျိုးတင့် - တွဲဖက်အတွင်းရေးမှူး
- ၅။ ဦးတင်မောင် - ဘဏ္ဍာရေးမှူး
- ၆။ ဦးကူး - စာရင်းစစ်
- ၇။ ဦးတင်စိုး - ပစ္စည်းထိန်း
- ၈။ ဦးအုန်းရွှေ - အမှုဆောင်
- ၉။ ဦးလှမြင့် - အမှုဆောင်
- ၁၀။ ဦးကျော်ရှင်း - အမှုဆောင်
- ၁၁။ ဦးဘအေး - အမှုဆောင်

အလှူရှင်များ

- ၁။ ရန်ကုန်မြို့ရှိ အိန္ဒိယသံရုံးမှ လှူဒါန်းမှုများ
  - (က) သံဖြင့်ပြုလုပ်သောဝင်းတံခါး
  - (ခ) ဇာရ်ရှား ဘုရင်ကြီး၏ အမည်ကဗျည်းထိုးထားသော ဝင်းတံခါးပေါ်မှသံကုန်း

အစီရင်ခံစာ

- (ဂ) ဝင်းတစ်ခုလုံးကို ထုံးသုတ်ပေးခြင်း၊
  - (ဃ) အဝင်အထွက် ကွန်ကရစ်လမ်း ပေ ၃၀ ခန့်။
- ၂။ ပြည်ထောင်စု ဆိုရှယ်လစ်သမ္မတ မြန်မာနိုင်ငံ၏ သမ္မတ ကြီးနှင့် နိုင်ငံတော် ကောင်စီဥက္ကဋ္ဌကြီး ဦးနေဝင်း ဖိတ်ကြားချက်အရ မြန်မာနိုင်ငံသို့ လာရောက်လည်ပတ်သော ဘင်္ဂလားဒေ့ရှ် သမ္မတကြီး ဇီယာရဟ်မန်က ဇဖာရ်ရှား ဒါရ်ဂါတော်သို့ အလှူငွေ ၃၀၀၀၀- လှူဒါန်းခဲ့သည်။ ဧည့်သည်မှတ်တမ်း စာအုပ်တစ်အုပ် ပေးပို့ လှူဒါန်းပါသည်။ ကော်ဇော ၁၀၀ လှူမည်ဟု ကတိပေးသွားသည်။
- ၃။ မြန်မာနိုင်ငံသို့ လာရောက် လည်ပတ်သော အိန္ဒိယ နိုင်ငံ ပြည်ပရေးရာ ဝန်ကြီး မစ္စတာ ဘတ်ဂျ်ပါထီက အလှူတော်ငွေ ၅၀၀ ကျပ် လှူဒါန်းခဲ့သည်။

အဆောက်အဦးများ ပြုပြင်မွမ်းမံခြင်း။

ဇဖာရ်ရှား ဒါရ်ဂါတော်၏ ပရဂုဏ်အတွင်းရှိ ရေအိမ်သာကို ပြုပြင် ဆောက်လုပ်လျက်ရှိပါသည်။ ဒါရ်ဂါတော် အုပ်ချုပ်မှု ကော်မတီ အမှုဆောင် ဦးကျော်ရှင်းက အိမ်သာပြုပြင်ရန် အလှူငွေ ၂၀၀၀၀ လှူဒါန်းသဖြင့် ကွန်ကရစ် မိလ္လာပိုက်များ ဝယ်ယူခဲ့ပါသည်။ ၅ ခန်းတွဲ အိမ်သာနှင့် အမျိုးသမီး ရေချိုးခန်း တစ်ခုဆောက်လုပ်ရန် အလှူရှင် ဟာဂျီမဒေါ်ပုက ၁၀၀၀၀ လှူဒါန်းရန် ကတိပြုပါသည်။ တစ်သောင်းထက် ပိုမိုကုန်ကျပါကလည်း တာဝန်ယူမည်ဟု ကတိပြုပြီးဖြစ်ပါသည်။

အစီရင်ခံစာ

သခင်ကြီး၏ ဒါရိုဂါတော်၊ ဗလီကျောင်းဆောင်နှင့် အမျိုးသမီးဆောင်တို့မှာလည်း ယိုယွင်းပျက်စီးနေသဖြင့် အမြန်ဆုံး ပြုပြင်ဆောင်ရွက်ရန် လိုအပ်လျက်ရှိပါသည်။ ဒါရိုဂါတော်နှင့် ဗလီကျောင်းဆောင်၊ အမျိုးသမီးဆောင်များ ပြုပြင်မွမ်းမံရေးအတွက် စေတနာရှင်များက ငွေအား၊ ပစ္စည်းအားဖြင့် ဝိုင်းဝန်းကူညီကြရန် တိုက်တွန်းနှိုးဆော်ပါသည်။

သခင်ကြီး၏ အိရုတ်စံပွဲတော်ကျင်းပခြင်း

ဘဟာဒူးရှား ဇောရ်သခင်ကြီး၏ ဝဖါသ် အထိမ်းအမှတ် အိရုတ်စံပွဲတော်များကို နှစ်စဉ်နှစ်တိုင်း ကျင်းပလာခဲ့သည်။ လက်ရှိအုပ်ချုပ်မှု ကော်မတီလက်ထက်တွင် ၁၉၇၇-ခုနှစ်၊ ဇွန်လ ၂၆-ရက် နေ့မှ ဇူလိုင်လ ၂-ရက် နေ့အထိ တစ်ပတ်တိုင်တိုင် သခင်ကြီး၏ ၁၁၅ နှစ်မြောက် ဝဖါသ် အထိမ်းအမှတ် အိရုတ်စံပွဲတော်ကို စည်ကားသိုက်မြိုက်စွာ ကျင်းပခဲ့သည်။ အိရုတ်စံပွဲတော် အစီအစဉ်များမှာ ၂၆-၆-၉၉ နေ့တွင် သာသနာ့ အလံတော်ကို တွရီကာနှင့်အညီ လွှင့်တင်ခြင်း၊ ၂၇-၆-၇၇ နေ့၊ ၂၈-၆-၇ နေ့နှင့် ၂၉-၆-၇၇ နေ့များတွင် အဖွဲ့များမှ မော်လွတ်ဒ်ရာတစ်မ် ဖတ်ရွတ်ခြင်း၊ ၃၀-၆-၇၇ နေ့တွင် မူရှရာကဗျာရွတ်ခြင်း၊ ၁-၇-၇၇ နေ့တွင် တရားဟောကြားခြင်းနှင့် ကဝါလီ သီဆိုခြင်း၊ ၂-၇-၇၇ နေ့တွင် အစ္စလာမ် ဝိပဿနာ သမထလမ်းစဉ် (တရီကာ) ဂိုဏ်းပေါင်းစုံ ညီညွတ်ရေး အဖွဲ့များနှင့် သူတော်စင် အပေါင်းတို့မှ ဆန္ဒလ် နံ့သာအိုး လှည့်လည်

အစီရင်ခံစာ

ဆောင်လာပြီး သခင်ကြီး၏ ဂူဗိမာန်တွင် တင်ဆက်၍ ကြဒါရ် လွှာ ရုံတင်ဆက်ခြင်း အခမ်းအနားကို ကျင်းပခဲ့သည်။

ဘဟာဒူးရှားဇဖာရ်သခင်ကြီး၏ ၁၁၅ နှစ်မြောက် အသျှင် မြတ် အမိန့်တော် ခံယူသည့်နေ့ ဖာတေဟာ ဇေယာရတ်သ် အိုရွတ်စ် ပွဲတော်ကို ၆-၁၁-၇၇ နေ့နှင့် ၇-၁၁-၇၇ နေ့များ တွင် ကျင်းပခဲ့ရာ၊ ခတမ်တေလာဝသ် ဖတ်ရွတ်ခြင်း၊ သာသနာ့ အလံတော်တင်ခြင်း၊ အစ္စလာမ်ဝိပဿနာ သမထလမ်းစဉ် (တရီကာ) ဂိုဏ်းပေါင်းစုံ ညီညွတ်ရေး ဝတ်အဖွဲ့များ ပါဝင်ကာ မိုးအလင်း မဂျလစ် အခမ်းအနား ကျင်းပခြင်း၊ နောက်တစ်နေ့ တွင် ခတမ်တေလာဝသ်ဖတ်ခြင်း အခမ်းအနား ရုပ်သိမ်းခြင်းပြု ပါသည်။

အုပ်ချုပ်မှုကော်မတီ

ဇဖာရ်ရှားဒါရ်ဂါတော်
အမှတ် ၆၊ ဇဖာရ်ရှားလမ်း၊
ဒဂုံမြို့နယ်၊ ရန်ကုန်မြို့။

ဘဟာဒူးရှား ဖေါရ်သခင်၏ ငယ်ရွယ်စဉ်ဘဝ

စာရေးဆရာ မြတ်ရွှေ ကလောင် ရေးသည့် “မူဂလ်ဘုရင်ကြီး ဖောရ်ရှားဟ်” စာအုပ်တွင် ဘုရင်ကြီး၏ ငယ်စဉ်ဘဝအကြောင်းကို ဤသို့ ဖော်ပြထားသည်။

ငယ်မည် “အဘွလ်ဖေရ်” မင်းသားသည် တီဂျရီ ခုနှစ် ၁၁၈၉ (အေဒီ ၁၇၇၂) တွင် ဒေလီမြို့တော်တည် “ရှားဟ်ဂျဟန်” ဘုရင့်နန်းတော် “လာလ်ကီလာ” အတွင်း ဖွားမြင်ခဲ့ပြီး၊ ခမည်းတော် “အက္ကဘာရ်ရှားဟ်” က မိုဟမ္မဒ်စေရာဂျွဒ်ဒိန်ဟု မှည့်ခေါ်ခဲ့လေသည်။ သက်ရွယ်နုနယ်စဉ်ကပင် ခမည်းတော်အလိုကျ နန်းတွင်း ဆရာတော်များဖြင့်၊ ဘာသာရေး ပညာရပ်များ စတင်သင်ကြားစေခဲ့လေသည်။ လူလားမြောက် အသက်အရွယ် မတိုင်မီပင် အရဗီနှင့် ဖါရစီ၊ အူရဒူ ကဗျာလင်္ကာများတွင် အထူးတတ်ကျွမ်း နားလည်မှုရရှိနိုင်ပြီး၊ ထိုစဉ်က နာမည်ကျော် စာဆိုတော်များ ကော်(က်)ဂါလီတ်နှင့် ဒါ(ဂ်) တို့၏ ချီးမွမ်းခြင်း ခံနိုင်ခဲ့လေသည်။

ခမည်းတော်လက်ထက်က နန်းတွင်းစာဆိုတော်ကြီး “အွစ်ထာအီဗရာဟိမ် ဇော်(က်)” ထံမှ ဘာသာပညာရပ်များ ဆည်းပူးရရှိရာမှ အသက် ၂၀ ကျော်လောက်ကပင် “တစ်ဝွမ်” လမ်းစဉ်ဘက်သို့ ယိမ်းယိုင်ခဲ့ပြီး၊ ကြိရှ်တီယာမူဂိုဏ်းဝင် သူတော်စဉ်များထံမှ မိုရီဒီ ခံယူခဲ့လေသည်။ ခေတ်ဦး အစ္စလာမ်က ‘တစ်ဝွမ်’ လမ်းပြ ကျမ်းစာများကို အထူးလေ့လာနိုင်ပြီး ၎င်းကိုယ်တိုင်

‘တစဝ်ဝွမ်’ ကျမ်းစာ အများပင် ရေးသားပြုစုခဲ့လေသည်။ မိမိ ကိုယ်တိုင် ‘ကြိရှ်တီယာ’ သူတော်စင်များထံမှ ‘မိုရီဒီ’ လက်ခံရယူ ခဲ့သလို၊ ၎င်းကတစ်ဆင့် ‘ကြိရှ်တီယာ’ လမ်းစဉ်အရ ‘မိုရီဒီ’ အဖွဲ့ဝင်များ လက်ခံခြင်းဖြင့် သက်ရွယ် ၄၀ ကျော်မှာပင် ‘တစဝ်ဝွမ်’ လမ်းပြဆရာကြီး အဆင့်အတန်းသို့ ရောက်ရှိခဲ့လေသည်။ မိမိထံမှ ‘မိုရီဒီ’ လက်ခံရယူသူများအား လစဉ် အသုံးစရိတ် ငွေဒင်္ဂါး နှစ်ကျပ်မှ ငါးကျပ်အထိ ပေးလေ့ရှိသဖြင့် မရှိနွမ်းပါး ‘မိုရီဒီ’ များအဖို့ အတော်အတန် သက်သာမှု ရရှိနိုင်လေသည်။

သက်တော် ၄၀ လောက်တွင် အိမ်ရှေ့မင်းသား ဘဝမှာ သားသမီးအများ ရရှိခဲ့လေပြီး ကြင်ယာတော် လေးယောက် တိတိနှင့်အတူ လောကီနိဗ္ဗာန်တမျှ ခံစားမှုကို ‘တစဝ်ဝွမ်’ လမ်းစဉ် အရသာ စီမံခန့်ခွဲလေသည်။ ကဗျာလင်္ကာများကိုမူ ဖါရစီနှင့် အူရဒူဘာသာဖြင့် ရေးစပ်သီဆိုလေ့ရှိပြီး၊ ယနေ့တိုင် ဒေလီရွှေမြို့ တော်မှ ဟိန္ဒူမုဆလင် လူထုကြီး၏ ပါးစပ်တွင် ၎င်း၏ ကြေကွဲ ဝမ်းနည်းဖွယ် ကောင်းလှသော လင်္ကာများ စွဲလမ်းနေသည်ကို တွေ့နိုင်သေး၏။ အူရဒူဘာသာဖြင့် ‘ဒီဝါနေဖေရ်’ အမည်ရှိ လင်္ကာကျမ်းကြီး လေးစောင် ရေးသွားခဲ့သဖြင့် ယနေ့တိုင် အူရဒူ ကဗျာရှင်များအဖို့ အမွေကောင်းတစ်ရပ် ဖြစ်နေခဲ့လေသည်။ ၎င်း ကဗျာကျမ်းကြီးလေးစောင်ကသော် ဖေါရ်ရှားဟ်အား အာရှ တိုက် နောက်တစ်လွှား ထင်ပေါ်ကျော်ကြားစေခဲ့လေသည်။

(၂)

နန်းတွင်းကာလ

ဖေါရ်ရှားဘုရင်၏ အဘိုး ရှားအာလမ်သည် ၁၈၀၆ ခုမှာ ကွယ်လွန်သည်။ ဖောရ်ရှား၏ ဖခင် အက္ကဘားရ်ရှား နန်းတက်

သည်။ ၁၈၃၇ ခု၊ စက်တင်ဘာ ၂၈ ရက်တွင် အက္ကဘားရ်ရှား ကွယ်လွန်သည်။ ကွယ်လွန်ချိန် သက်တော် ၈၂ နှစ် ဖြစ်သည်။

ဖေဖော်ဝါရီနှင့်ပတ်သက်၍ မှတ်တမ်းတစ်ခုတွင် ရေးသားထား သည်မှာ ဖေဖော်ဝါရီသည် အလွန် စိတ်ဓာတ်နှူးညံ့သူ ဖြစ်သည်။ ဆူဖီဝါဒရှိသော ဦးနှောက်ရှင်တစ်ဦးဖြစ်သည်။ အလွန်သာယာ သော အသံရှိသည့် လင်္ကာဆရာကြီးလည်း ဖြစ်သည်။ သူ၏ ဆွေ တော်မျိုးတော်များ အနက် ဘာသာရေး ကိုင်းရှိုင်းခြင်းမှာ သူတစ်ဦး သာလျှင် စံနမူနာအဖြစ် ဘာသာရေးလေးစားသူ ဖြစ်သည်။

ဖေဖော်ဝါရီဘုရင် ကြီးကျယ်မြင့်မြတ်ခြင်း

ဘုရင်မင်းမြတ်မှာ စာကြီး ပေကြီးကို လိုက်စားလေ့လာသည် သာမက၊ အလွှာအရှင်မြတ်နှင့် တိုက်ရိုက်ဆက်သွယ်ခြင်း ရနိုင် သော ကျင့်စဉ်မျိုးကို၎င်း၊ မာအ်ရေဖွတ် အကျင့်တရားမျိုးကို၎င်း လိုက်စားလာခဲ့သူတစ်ဦးဖြစ်လေသည်။ ပြင်ပကိုယ်ခန္ဓာမှာ ဘုရင် မင်းမြတ်ဖြစ်လင့်ကစား၊ စိတ်နေစိတ်ထားမှာ ဝလီအောင် လေ ယာကြီးတို့၏ စိတ်ထားမျိုး ရှိလေသည်။ ဤကဲ့သို့ ကျင့်စဉ်မျိုး ကို ထီးနန်း စိုးစံစဉ်ကပင် ကျင့်လာခဲ့သော်လည်း၊ ရန်ကုန်မြို့သို့ ရောက်ရှိပြီး တိုင်းပြည်ရေးရာ စိတ်ဒုက္ခများမှာ လွတ်လပ်သော အခါ ပိုမိုအားထုတ်နိုင်ခဲ့လေသည်။ နေ့နှင့်ည၌ အချိန်များကို ဝိပဿနာတရား အားထုတ်ခြင်းဖြင့် အချိန်ကုန်စေ၏။ တွေ့ကြုံရ သည့် ဒုက္ခများအတွက် တိုင်းနိုင်ငံ စိုးမိုးအုပ်ချုပ်လိုစိတ်ပင် ပျောက်ပြီးလျှင်၊ မိမိစင်စစ် အလိုရှိခဲ့သည့် တရားလမ်းမှန်ကို ရရှိ ခဲ့လေသည်။ ထိုသို့ လမ်းမှန်သို့ ရောက်ရှိသောသူသာလျှင် စင်

စစ် ကြီးကျယ် မြင့်မြတ်ခြင်းသို့ ရောက်ရှိလေသည်။ ဘုရင်မင်းမြတ်သည် ဝလီသူတော်စင်များတွင် တစ်ဦးအပါအဝင် ဖြစ်လေ၏။

ဘုရင်၏ ဝင်ငွေ

ဘုရင်ကို လစာတစ်လလျှင် ငွေတစ်သိန်း ပြုတိသူအုပ်ချုပ်ရေး ပိုင်းမှရခဲ့သည်။ တစ်သိန်းခွဲကို နှစ်စဉ် Court Cassaim နယ်မြေမှ ရလျက်ရှိသည်။ မြို့တော်ရှိ အချို့အိမ်များမှ အိမ်ငှားခကို ရရှိသည်။

ဘုရင်ရရှိသော လစဉ် ငွေတစ်သိန်းအနက်မှ ငွေတစ်ထောင်ကျပ် လပ်ခနောင်မြို့ရှိ ဘုရင့်ဆွေတော် မျိုးတော်များကို ပေးကမ်းရသည်။ ကျန်ငွေများမှာ နန်းတွင်းရှိ ဆွေတော် မျိုးတော်ကို ဝေငှပေးရသည်။ အလွန်ကြပ်တည်းစွာဖြင့် နေထိုင်သွားရခြင်းဖြစ်သည်။

ဘဟာဒူးရှားကို အစ္စလာမ်သက္ကရာဇ် ၁၁၈၈ ခုနှစ်တွင် ဖွားမြင်ခဲ့သည်။ ဘဟာဒူးရှား နန်းတက်ချိန် အိန္ဒိယ၏ ဘုရင်ခံချုပ် Governor General မှာ လော့ဒ်အောက်လင် Lord Auckland ဖြစ်သည်။ လက်ဖတင်နင် ဘုရင်ခံ Lt. Governor ဆာချားလ် မက်ကမ် Sir Charles Metcalfe ဖြစ်သည်။ Mr. Metcalfe ကြောင့် ဘဟာဒူးရှားနဲ့ ပြုတိသူအစိုးရ ဝေးကွာသွားသည်။ မက်ကမ်က ဘဟာဒူးရှားကို နန်းချပြီး နန်းကို သိမ်းလိုက်ရန် အကြံပေးသည်။

ဘဟာဒူးရှား နန်းတက်ပြီး သူ၏ပင်စင် ပိုပေးရန် တောင်းဆိုခဲ့လေသည်။ မစ္စတာ မက်ကမ်၏ ကန့်ကွက်မှုကြောင့် သူ၏ပင်စင် တိုးတက်မှုကို ရပ်ဆိုင်းခဲ့သည်။

ထိုအချိန်တုန်းကဘုရင်ခံချုပ် Governor General လော့ဒ် အောက်လင် Lord Auckland က ဘဟာဒူးရှားကို ခင်ဗျား ပင်စင် တိုးတက်ပေးမယ်၊ သို့သော် ဗြိတိသျှအစိုးရအပေါ် ထားတဲ့ သဘောထား ရုပ်သိမ်းမှ ပေးမည်ပြောသည်။ ဘဟာဒူးရှားက ကျုပ်ဟာ ကျုပ်ဖခင်သားဖြစ်သည်။ မည်သည့် ခြွင်းချက်ကိုမှ လက်မခံနိုင်ဟု ပြောသည်။ ရာဂျာရမ်မိုဟန်ရွိုင် Raja Ram Moham Rai ဆိုသူ တစ်ဦးကို ဘဟာဒူးရှားက လန်ဒန်သို့ မိမိ သံ တမန်အဖြစ် စေလွှတ်လိုက်သည်။ လန်ဒန်ရောက်တဲ့အချိန် သံတမန်ကို ခမ်းခမ်းနားနား ကြိုဆိုသည်။ သူ၏တောင်းဆိုချက်ဖြစ် သော ဘုရင့် ပင်စင်တိုးပေးရန် ကိစ္စကို လက်မခံခဲ့ချေ။

ဘဟာဒူးရှားဘုရင် ၁၈၃၇ ခု၊ နန်းတက်ပြီး ဘုရင်ထုံးစံ အတိုင်း၊ ဘုရင်ထံ လက်ဆောင် ပဏ္ဏာများကို ဘုရင်ခံချုပ် Governor General စစ်ဗိုလ်ချုပ်ကြီး Commander in Chief တို့ကပေးခဲ့ရသည်။ သို့ရာတွင် လော့ဒ်အယ်လင်ဘာရာ Lord Allanborough ခေတ်ရောက်တော့ အားလုံးသော လက်ဆောင် ပေးခြင်းကို ရပ်ဆိုင်းလိုက်သည်။ ထို့ကြောင့် ဘုရင် နှင့်တကွ ဒေလီမြို့တော်သူ မြို့တော်သားများ ကြေကွဲဝမ်းနည်း ခြင်းဖြစ်သည်။ ဘုရင်ဂုဏ်သိက္ခာ ထိခိုက်တယ်၊ တို့ကို နှိမ်လာတယ် ဟု ဝေဖန်လာကြသည်။

ထို့အပြင် ထိုအချိန်က ဘုရင်တွေထုံးစံအတိုင်း ဘုရင်က ဗြိတိသျှအရာရှိများကို စာတွေပေးလျှင် “သားတော်” ဟု စကား သုံးလေ့ရှိသည်။ ဆာချားလ်မက်ကမ်က ကျုပ်ကို သားတော်လို့ မရေးပါနဲ့၊ ကျုပ်ဖခင် ဆာချားလ်စ် ကွယ်လွန်သွားပြီဟု ကန့်ကွက်

ခဲ့သည်။ ထိုနည်းအတူ ဟာဝေးသည် ဗြိတိသျှ ကိုယ်စားလှယ် အဖြစ် ဒေလီလာမည်၊ ကျုပ်ဘုရင် သားတော် မဖြစ်လိုပါဟု ကန့်ကွက်ခဲ့သည်။

ဘဟာဒူးရှား ဖေါရ်က သူ သေဆုံးလျှင် ဂျဝမ်ဘက်ကို ထီးနန်းအပ်ဖို့ စီစဉ်ခဲ့သည်။ ဗြိတိသျှ အစိုးရက လက်မခံခဲ့ချေ။

(၃)

နေ့စဉ်မှတ်တမ်းများ

၁၈၄၇ ခု၊ ဒီဇင်ဘာ ၃၀ ရက် (ဒိုင်ယာရီ)

ရှင်ဘုရင်ထုတ်သည့် အမိန့်ပြန်တမ်းတစ်ခု၊ ဘုရင်၏ ဆွေတော် မျိုးတော်၊ သားတော်များ အမည်ဖြင့် ထုတ်ပြန်ခဲ့သည်။ ထိုပြန်တမ်း၌ ဘုရင် ဆွေတော် မျိုးတော်၊ သားတော်များသည် အချင်းချင်း မသင့်မတင့်ဖြစ်ခြင်း၊ မလိုလားအပ်သော (တိုင်းပြည်အတွက်) သူများကို အကာအကွယ်ပေးခြင်း၊ မဖွယ်ရာသော အဆဲအဆိုများကို သုံးစွဲခြင်းများကို ရှောင်ကြဉ်ရမည်။ အဘယ်ကြောင့်ဆိုသော် အထက်ပါ ကိစ္စရပ်များကြောင့် ဘုရင်၏ ဆွေတော် မျိုးတော်များ၏ ဂုဏ်သိက္ခာ ကျဆင်းသွားမည်ကို စိုးရိမ်ရသည်။ ထို့ကြောင့် အထက်ဖော်ပြပါ ကိစ္စရပ်များမှ ရှောင်ကြဉ်ပါမည်ဟု ဝန်ခံချက်တစ်စောင်စီကို လက်မှတ်ထိုး၍ ကိုယ်တိုင် ရှေ့တော်သို့သွင်းရမည်။

၁၈၄၇ ခု၊ ဒီဇင်ဘာ ၃၁ ရက်

မိရ်ဇာဝလီအဟဒ်ဘဟာဒူးရ်သို့ဘုရင်၏ နာမတော်နှင့်ပြန်တမ်းတစ်ခု ထုတ်ဝေလိုက်သည်။

ထိုပြန်တမ်း၌ နေဇာဒတ်ခန်၏အမည်ဖြင့် အမိန့်တော်တစ်ရပ် လဲပါလာသည်။ ထိုအမိန့်တော်၌ နေဇာဒတ်ခန်အား မောဟာ ရမ် ၁၀ ရက်ဖြစ်သော အာရှရာနေ၌ လက်နက်များတပ်ဆင်၍ နန်းတော်အတွင်းမှ အပြင်သို့ မထွက်ရန် တားမြစ်လိုက်သည်။ ထို့အပြင် ရှိအာ-ဆွန်နီ အချင်းချင်း ပဋိပက္ခမှုဖြစ်ရန် ပြင်ဆင် နေသူများအား ကြီးလေးသော အပြစ်ဒဏ်ပေးမည်ဟုပါရှိသည်။ ရှိအာ-ဆွန်နီ ပဋိပက္ခမှုဖန်တီးခြင်းသည် ရှက်ဖွယ်ရာဖြစ်သည်။ ဘုရင်၏ ဆွေတော်မျိုးတော်နှင့် လုံးဝမဆိုင်သော လုပ်ရပ်ဖြစ် သည်။ ထိုပြန်တမ်း၌ ဇဖါရ်ရှား ဘုရင်သည်၊ ဘုရင်၏ ဆွေတော် မျိုးတော်၊ သားတော်များ အချင်းချင်း ရန်စောင်မှု၊ ရန်ဖြစ်မှု မနာလိုစိတ်ဓာတ် ရှိသူများကြောင့်၊ ၎င်းပြင် ရှိအာ-ဆွန်နီ ပြဿ နာ ဖြစ်ပေါ်မှုများကြောင့် အလွန်စိတ်ထိခိုက်သည်ဟု ဖော် ပြထားသည်။

၁၈၄၈ ခု၊ မတ်လ ၁၀ ရက်

ရဘီအွလ်အောင်ဝလ် ၁၂ ရက် နေ့၌ ဒါရ်ဝေရှီ အုပ်စုများ ဘုရင့်ရှေ့တော်သို့ ရောက်၍ မော်လွဒ်ဖတ်ရန် ပန်ကြားသည်။ ဘုရင်က ခွင့်ပြု၍ အမိန့်တော်ထုတ်သည်မှာ- မော်လွဒ်ဖတ်သူ အားလုံးသော ဒါရ်ဝေရှီများကို တစ်ဦးချင်းအကြိုက် အစားအသောက် များ ချက်ပြုတ်ကျွေးရန် မိန့်တော်မူသည်။

၁၈၄၉ ခု၊ ဧပြီလ ၂၄ ရက်

တပရွတ် ဟဇရတ်ခွာ ဂျာမိုအိန္ဒတ်ဒင်ကျစ်ရှ်တီဒါရ်ဂါ၏ ကိုယ်စားလှယ်တော်များ ဘုရင့် ရှေ့တော်သို့ရောက်၍ ဒါရ်ဂါ မှာ တပရွတ်အဖြစ် လေး၊ များ၊ ဒါးရှေ့၊ ဘောင်းဒုတ်၊ တစ်ဗျီ၊

စိပ်ပုတီး၊ ဆန္ဒလိလ်၊ ဒါရ်ဂါမှ တပရွတ်အဖြစ် ဘုရင်သို့ ဆက်သည်။ ဘုရင်က ဒါရ်ဂါ၏ ကိုယ်စားလှယ်တော်များသို့ ငွေ ၅၀ ချီးမြှင့်သည်။

၁၈၃၈ ခု၊ ဖေဖော်ဝါရီလ ၂ ရက်

စဖိုမှူးအား အမိန့်ပေးသည်မှာ၊ ကြာသပတေးနေ့တိုင်း အစားအသောက် ခဲဘွယ် ဘောဇဉ်များကို ချက်ပြုတ်၍ နေဇာမူဒင် အော်လီယာ ဒါရ်ဂါသို့ ပို့ဆောင်ရမည်။

ဘုရင်၏ဘာသာရေး လေးစားမှု

၁၈၃၈ ခု၊ ဖေဖော်ဝါရီ ၂ ရက်မှ ၉ ရက်အထိ မှတ်တမ်းအရ သိရှိရသည်မှာ၊ ဘုရင်သည် နေ့စဉ်နှင့်အမျှ နံနက် ဖဂျေရ်နာမာဇ် ဖတ်ပြီးမှ တိုင်းရေးပြည်ရေးကိစ္စ ဆောင်ရွက်သည်။ နေ့လယ်စာ ဇဟိုရ်နမာဇ်ပြီးမှ သုံးဆောင်သည်။ ခဏတစ်ဖြုတ် လဲလျောင်းသည်။

အစွာရ်နမာဇ်နှင့် မာဂရစ်နမာဇ် ဖတ်ပြီးမှ ညစာသုံးဆောင်သည်။ အေရှာနမာဇ်အလျင် နန်းတွင်းကိစ္စများမေးမြန်းစုံစမ်းတတ်သည်။ ၎င်းနောက် အေရှာပြီးမှ အိပ်သည်။ ဘုရင်၏ နေ့စဉ် ဘာသာရေးလုပ်ဆောင်ချက်များ ဖြစ်သည်။

ဘုရင်၏လင်္ကာတစ်ပုဒ်

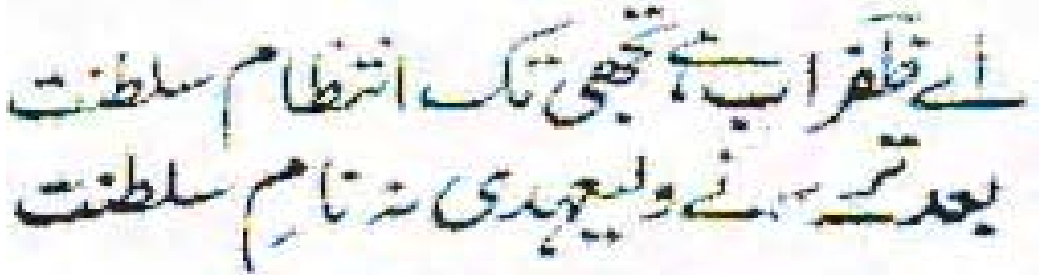
ဖေါရ်ရှားဘုရင်သည် ဆူဖီလင်္ကာဆရာကြီးတစ်ဦး ဖြစ်ခြင်းကြောင့်၊ သူ၏လင်္ကာများမှာ ထင်ပေါ်ခဲ့သည်။ ဖေါရ်ရှားဘုရင်၏ လင်္ကာများကို ဒေလီမြို့၊ သူမြို့သားများ မည်မျှနှစ်သက်

သည်ကို သိနိုင်ရန်မှာ အလွယ်လေးဖြစ်ကြောင်း၊ ဘုရင်၏ လင်္ကာသစ်ပေါ်တိုင်း ဒေလီမြို့၏လမ်းများ၊ ဈေးများ၌ ဘုရင်၏ လင်္ကာကို အလွတ်ရွတ်ဆို၍ ပြေးလွှားခုန်ပေါက် ကစားနေသည်ကို တွေ့ရှိရကြောင်း မှတ်တမ်းတစ်ခု၌ ပါရှိသည်။ နန်းဆက်ပြဿနာ နှင့် ပတ်သက်၍၊ ဘုရင်၏ ဆွေတော် မျိုးတော်နှင့် အချင်းချင်း ပဋိပက္ခဖြစ်နေသည်ကို ဘုရင်ကိုယ်တိုင် တွေ့ရှိကြားသိရသည့် အတွက် စိတ်အလွန်ညစ်ညူး၍ အောက်ပါအတိုင်း လင်္ကာတစ်ပုဒ် စပ်ဆိုခဲ့သည်။

အလွန်လေးနက်၍ အဓိပ္ပာယ်ပါသော လင်္ကာလည်း ဖြစ်သည်။ ရှေ့ပြေးနိမိတ်ဖတ်သွားသော လင်္ကာလည်း ဖြစ်သည်။

ထိုလင်္ကာ၌ ဖော်ပြထားသည့်အတိုင်း ဖြစ်ရပ်များ ဖြစ်သွား သည်ကို အိန္ဒိယ ပြည်သူပြည်သားများတွေ့၍ စိတ်မချမ်းမသာ ဖြစ်ကြောင်းကို မှတ်တမ်းတစ်ခု၌ ဖော်ပြခဲ့သည်။

၎င်းလင်္ကာကား-

၎င်း၏ အဓိပ္ပာယ်မှာ-

အဖေဖော်- သင်ရှိနေသ၍ ကာလပတ်လုံး နိုင်ငံတော်၏ စီမံခန့်ခွဲရေး ရှိရမည်။ သင် မရှိသည့်နောက် နန်းဆက် ပြဿနာလည်း ရှိမည်မဟုတ်၊ တိုင်းပြည်၏ အမည်လဲ ကျန်မည်မဟုတ်။

(၄)

အလွန်ကြောက်စရာ ကောင်းသော

ဖေါရ်ရှား၏ ရှေ့ပြေးစကား

၁၈၅၇ ခု၊ ဂဒါတော်လှန်ရေး မီရတ်မှ စ၍ တနိုင်ငံလုံးသို့ ပြန့်သွားသည်။ ဒေလီမြို့၌ အဆုံးသတ်သည်။

ဖေါရ်ရှား ဘုရင်က ထိုဂဒါတော်လှန်ရေး ဖြစ်ရပ်များကို သုံးသပ်၍ မိန့်တော်မူသည်မှာ-

ယနေ့အထိ မူဂလ်နန်းဆက်များ၏ အမည်ရှိလာခဲ့သည်။ နောက်နောင် နန်းဆက်အမည် လုံးဝပျောက်သွားမည်။ ယခုတက်လာသော တော်လှန်ရေးတပ်သားများသည် မကြာမီအတွင်း သူတို့လဲ ပျောက်ကွယ်သွားမည်။ သူတို့လာခြင်းသည် ကျွန်ုပ်ကို ကူညီရန်မဟုတ်၊ ကျွန်ုပ်၏ အိမ်ဖျက်ဆီးရန် လာခြင်းဖြစ်သည်။ သူတို့ပျောက်သွားပြီးသည့်နောက် ညှဉ်းပန်းသူ အင်္ဂလိပ်လူမျိုးများက ကျွန်ုပ်၊ ကျွန်ုပ်၏ သားများ၏ ခေါင်းဖြတ်၍ အုတ်တံတိုင်းပေါ်သို့ ထူလိမ့်မည်။ သူ့သားတော်များဘက်သို့ လက်ညှိုးထိုး၍ သင်တို့ တစ်ယောက်မှ ကျန်လိမ့်မည်မဟုတ်၊ ကျွန်ုပ်ပြောသည့်စကား များကို အသင်တို့ မှတ်ထား၊ ကျန်နေသူများ ပါးစပ်ဟောင်း လောင်းဖြစ်လိမ့်မည်။ ပါးစပ်၌ ရောက်ရှိသော အစားအစာများ အဝေးသို့ ပြန်ထွက်သွားလိမ့်မည်။ ကျွန်ုပ်ဤအတိုင်းပင် မျက်စိနှင့် မြင်နေရသည်။ ဤသို့ပြောဆို၍ ဘုရင်သည် မိမိအိမ်တော်အခန်းတွင်းသို့ ဝင်သွားသည်။

သမိုင်းဆရာများက ဇဖါရ်ရှား၏ ကြောက်မက်ဖွယ်ရာကောင်းသော ရှေ့ပြေးစကားများ သူပြောတဲ့အတိုင်း ဖြစ်သွားသည်ကို မှတ်တမ်းတင်ကြသည်။

(၅)

ဘဟာဒွရ်ရှားဟ်၏ ပထမဆုံး မိန့်ခွန်း

စာရေးဆရာ မြတ်ရွှေကလောင်၏ “မူဂလ်ဘုရင်ကြီး ဇဖါရ်ရှား” စာအုပ်ပါ ပထမဆုံး မိန့်ခွန်းအကြောင်းမှာ အောက်ပါအတိုင်းဖြစ်၏။

ထိုအချိန်ကာလတွင် ဘုရင်ကြီးဆရာတော်၏ သားတော် စယ်ယတ်ဇဟီရွဒ်ဒိန်လည်း အနားမှာ ရှိလေသည်။ ၎င်း၏ “တော်လှန်ရေးရာဇဝင်” အမည်ရှိ စာအုပ်တွင် မိမိ မှတ်သားမိသလောက် ဘုရင်ကြီး၏ မိန့်ခွန်းများကို ရေးသားဖော်ပြသွားခဲ့သဖြင့်၊ လက်ရှိရာစုအတွင်း အလွန်အဖိုးတန်လှသော ရာဇဝင်မှတ်တမ်း တစ်ခုဟု လက်ခံလာကြရ၏။ ဘုရင်အိုကြီး ဇဖါရ်ရှား မိန့်ကြားတော်မူသည်မှာ-

အသင်နောင်တော် ညီတော်များ နားထောင်ကြစမ်းပါ။ ငါ့ကို ဘယ်သူက ဘုရင်လို့မှတ်ကြသေးသလဲ။ ငါ၏ သားသမီးများနှင့်အတူ ဖက်ရီလမ်းစဉ်ကို လက်ကိုင်ပြုထားသူသာဖြစ်သည်။ ငါ၏ဘိုးဘွားများသာ ဘုရင်ဖြစ်ခဲ့ကြ၏။ သူတို့နှင့်အတူ ဘုရင်တို့၏ ဘဝစည်းစိမ်များလည်း ကွယ်ပျောက်သွားခဲ့လေပြီ။ ငါ၏ ဘိုးဘွားများသာ ဟင်ဒုတ်စ်

တာန် အင်ပါယာကြီးကို စိုးပိုင်သွားနိုင်ကြ၏။ ရာစုများစွာ ၎င်းတို့ပိုင်ခဲ့သော အင်ပါယာကြီး၏ အရိပ်အရောင်ကိုပင် ငါမမြင်ခဲ့ပါတကား။ ငါ၏ ဘိုးဘွားများ ပေးကမ်းစွန့်ကြဲခဲ့သော ပြည်နယ်ပိုင်ရှင်များကား၊ ယခု ငါ့ကို အသိအမှတ် မပြုကြတော့ပေ။ ငါ၏ ဘိုးဘွားများ၏ အမှားကို ယနေ့ ခံစားနေရပြီ။ ငါ၏ ဘိုးဘွားကပင် မျက်နှာဖြူနယ်ချဲ့တို့အား လက်ဖြန့်တောင်းသူများဟု အထင်သေးပြီး အခွင့်အရေးများ ပေးခဲ့သည်။ အမှားများ ငါတို့ ယနေ့ တွေ့နေရပေပြီ။

ကျွန်ုပ်ကား သာမညဖကီရ် တစ်ယောက်ပင်ဖြစ်၏။ အဘယ်ကြောင့်သင်တို့ ငါ့အား ညှဉ်းဖို့ ရောက်လာကြပါသလဲ။ ငါ့မှာ ဘဏ္ဍာတော်လဲမရှိ၊ မင်းတို့ကိုလည်း ငါတစ်ပြားတစ်ချပ်မှ မပေးနိုင်။ လူအားဖြင့် ကူညီဖို့ ငါ့မှာစစ်တပ်ဆိုစရာလည်းမရှိ။ ငါ့မှာ ဘာသာရေး ဖကီရီစွမ်းအား ထက်ပိုပြီး ဘာမှ မရှိတော့ပါ။ မင်းတို့ကို ကူညီရမယ်ဆိုလျှင် တွဲဖက်ရုံးထိုင် ဖီရန်ဂီ အရာရှိကို ငါခေါ်ထားတယ်၊ ရောက်လာရင် မင်းတို့နဲ့ သင့်မြတ်ကျေအေး ကြဖွယ် လမ်းစ ရှာပေးမည်။ မင်းတို့ အချင်းချင်း ကျေအေးလိုက်ကြပါ။ မကြာမီ ရယ်စီဒင့်(တ်) တွဲဖက်ရုံးအရာရှိ မစ္စတာ ဖရေဇာ ရောက်လာ၍ “ဒီဝါနေခါစ်” အဝမှပင် ရပ်လျက် ဘုရင်ကြီး အဘယ်အကြောင်းထူးကြောင့် ခေါ်ရကြောင်း လျှောက်ထားလေရာ၊ ဘုရင်အိုကြီးက ‘မိတ်ဆွေ ဖရေဇာ ဒီဘာသာရေး အရှုပ်အထွေးများနှင့် မချိန်မီ ရင်မဆိုင်

နိုင်ကြပါလျှင် ဟင်ဒ္ဒစ်တာန် ပြည်နယ်တွင် တော်လှန် ပုန်ကန်ထကြွမှုများ ယုံ့နှံ့သွားခဲ့သော်၊ ထောင်သောင်း မကသော အပြစ်မဲ့လူသားများ ဘဝဆိုးဆိုးရောက်သွား ဖွယ်ရှိ၏။ ဒီလူတွေဟာ စစ်သားတို့ဘာဝ အပြောကြမ်း၊ လုပ်ကြမ်းသူများ ဖြစ်ကြရကား ၎င်းတို့နှင့် တင်းမာ ခက်ထန်စွာ မဆက်ဆံဘဲ၊ ပျော့ပျောင်းစွာ ဆက်သွယ်မှ သာလျှင် အားလုံးအခြေအနေဆိုးများ ပြေပြစ်သွားမည်၊ အသင်အားလုံး အဆင်ပြေအောင် ကြည့်သာလုပ်ပေတော့' ဟု ဘုရင်အိုကြီးသည်၊ ရာခိုင်နှုန်းတစ်ရာပြည့် ဖက်ရီ သူတော်စင်တရားကို ဟောလိုက်၏။

(၆)

တော်လှန်ရေး

၁၈၅၇ ခုတွင် အင်္ဂလိပ်က ဇပါရ်ရှားဘုရင်ကို နန်းတော် မှာ ထားပြီး အင်္ဂလိပ်က အုပ်ချုပ်ခဲ့သည်။ ထိုအချိန်တွင် ဧရန်၊ တူရကီ ပြင်သစ်တို့ အင်္ဂလိပ်လက်ထဲမှ အိန္ဒိယနိုင်ငံကို ပြန်တိုက် ပေးမည်ဟု ကောလာဟလ သတင်းများ ကျော်ကြားနေခဲ့သည်။

၁၈၅၇-ခု၊ မေလ ၈-ရက် နေ့က ကျည်ဆန်ထဲတွင် ဝက် ဆီနှင့် အမဲဆီများထည့်၍ ပြုလုပ်ထားသည်ဟု စစ်ပါရီ စစ်သားများက မကိုင်လိုဟု ငြင်းဆန်ကြသဖြင့် စစ်သားများကို

အင်္ဂလိပ် အစိုးရက ဖမ်းဆီးခဲ့သည်။ ၁၈၅၇-ခု၊ မေလ ၁၁-ရက် နေ့တွင် မိရပ်မြို့ ထောင်တွေကို မီးရှို့ပြီး လူများကို သတ်ပစ် လိုက်သည်။

ဖေါရ်ရှားဘုရင်က ဤကိစ္စမှာ ဘာသာရေးကိစ္စ ဖြစ်၍ အမြန်ဆုံးဖြေရှင်းပေးနိုင်ရင်ကောင်းမည်ဟု အင်္ဂလိပ်ကိုယ်စားလှယ် ရေဆီဒစ်ကို ပြောသည်။ ထိုသို့ မဖြေရှင်းလျှင် လူမြောက်မြားစွာ သေပြီး ဒုက္ခကြီးစွာ ရောက်ကုန်လိမ့်မည်ဟု ပြောသည်။

မိရပ်မြို့က အင်္ဂလိပ်စစ်သားများကို တိုက်ရန် တော်လှန် ရေး သမားများ ဒေလီမြို့ကို ရောက်လာကြသည်။ ရေဆီဒစ် လွတ် မြောက်သွားသည်။ ဖေါရ်ရှားဘုရင်က နန်းတော်မှ ထွက်ပြီး တော်လှန်ရေးသမားများကို တောင်းပန်သည်။ တော်လှန်ရေး သမားများသည် ရေဆီဒစ်ကို ဖမ်းမိသဖြင့် သတ်ပစ်လိုက်ကြ သည်။ တော်လှန်ရေးသမားများသည် ဒေလီမြို့တွင်းရှိ ဆိုင်တွေကို ဖျက်ဆီးကြသည်။ ဖေါရ်ရှား ဘုရင်၏ တောင်းပန်ချက်ကိုလည်း နားမထောင်ကြ။ ဘုရင်တွင် အာဏာမရှိ၍ ၎င်းစကားကို တော်လှန်ရေးသမားများက နားမထောင်ကြချေ။

ဘုရင်၏သားများ တော်လှန်ရေးသမားများ ဘက်သို့ ပါ သွားကြသည် ဘုရင်၏သား မိရ်ဇာဆွလ်တန်နှင့် မိရ်ဇာမူဂိုလ်သား ၂ ယောက်ကို တော်လှန်ရေးသမားများက ၎င်းတို့၏ ခေါင်း ဆောင်အဖြစ် ခန့်အပ်ကြသည်။ ဖေါရ်ရှား ဘုရင်အား တော်လှန် ရေးသမားများက လက်မှတ်ထိုးခိုင်းပြီး ဘုရင့် အမိန့်ဟု ထုတ်ပြန် ကြသည်။

မျိုးမတ်များမှာတော်လှန်ရေးသမားများဘက်ရော အင်္ဂလိပ်များဘက်ရော မည်သူဘက်မျှ မပါဝင်ကြချေ။

ဖေဖော်ဝါရီလက ဘုရင်ကြီးကတော့ နန်းတော်တွင်းမှာ အမြဲစိတ်မချမ်းမြေ့ ဖြစ်နေရသည်။ စိပ်ပုတီးကို စိတ်၍ အများ ပြည်သူချမ်းသာကြရန် မေတ္တာပို့လျက် နေလေသည်။ ဘုရင်ကြီးက ငါ့မှာ ထီးနန်းလည်း မရှိ၊ ငွေကြေးဥစ္စာလည်း မရှိ၊ ငါဟာ ဖိကီရ်လမ်းစဉ်ကို လက်ကိုင်ပြုထားသူသာ ဖြစ်ကြောင်း ပြောသည်။ ဟာမစ်ခန့် စစ်ဗိုလ်က လက်ပိုက်ပြီးလျှင် ရာထူးပြန်တက်လာမည့်အကြောင်း၊ ထီးနန်း ပြန်ရမည့်အကြောင်းကို ပြောကြားသည်။ တော်လှန်ရေးသမားများက ရှင်ဘုရင်နှင့် ဆွေတော်မျိုးတော်များကို ကောင်းမွန်စွာ ထားသော်လည်း ဤကဲ့သို့ ရှင်ဘုရင်နာမည်ယူပြီး တော်လှန်ရေး လုပ်နေလျှင် တစ်နေ့အားလုံး ဒုက္ခဖြစ်ကုန်လိမ့်မည်ဟု ကြိုတင်ပြောကြားခဲ့သည်။

ထိုအချိန်က အင်္ဂလိပ်က အာဏာအားလုံး ယူထားပြီး ဖေဖော်ဝါရီလက ဘုရင်မှာ ရုပ်သေးသဖွယ် ဖြစ်နေခဲ့သည်။ တော်လှန်ရေးသမားများက ဘုရင်နာမည်သုံးပြီး လုပ်နေ၍ တစ်နေ့ကျလျှင် ရှင်ဘုရင် တရားခံဖြစ်လာမည်ဆိုတာကို ဖေဖော်ဝါရီလက ကြိုတင်သိထားလေသည်။ ထိုအချိန်က ဘုရင်ဆရာဝန် ဟကင်(မ်) ဟစန်နွန်လာခမ်၊ မရ်ဇာအေလာဟီဘတ်(စ်) နှင့် ဘုရင်ဆွေတော် မျိုးတော်များက ရှင်ဘုရင်အား စိတ်ပြေလက်ပျောက် ဖြစ်ရန် အမျိုးမျိုး တင်လျှောက်ကြသည်။ တော်လှန်ရေးသမားများက ဘုရင်ဆရာဝန်၏ အိမ်ကို စီးပြီး ၎င်းအား သတ်ရန် ကြံစည်သည်ကို ဖေဖော်ဝါရီလက တောင်းပန်၍ အသက်ချမ်းသာရာ

ရသည်။ အင်္ဂလိပ် အလိုတော်ရီ ဘက်တော်သားများကလည်း ရှင် ဘုရင်နှင့် အသိုင်းအဝိုင်းတွင် ဖြစ်သည့် အတွင်းစကားများကို အင်္ဂလိပ်ထံ သွား၍ သတင်းပို့ကြသည်။

စစ်ဗိုလ်ကြီး ဘတ်ခန်နှင့် မရ်ဇူဂိုလ် တော်လှန်ရေး သမားများကို ဦးဆောင်၍ တိုက်ခိုက်ရာ ၎င်းတို့နှစ်ယောက် သဘောချင်း မတိုက်ဆိုင်ဘဲ ဖြစ်နေကြသည်။ ထိုအချိန်တွင် ပန်ချာပီနှင့် ဂေါ်ရခါး စစ်သားများသည် အမြောက်များနှင့် တောင်ပေါ်တတ်သွားပြီး ဒေလီမြို့ကို တိုက်ခိုက်ကြသည်။ ထိုသို့ တိုက်ခိုက်သည့် အချိန်တွင် ၎င်းတို့အား စစ်ကူ မပို့နိုင်တော့ချေ။ ခံတပ်နှင့် တောင်ပေါ် အပြန်အလှန် ပစ်ခတ်ကြသည်။

၁၈၅၇-ခု၊ စက်တင်ဘာလ ၆-ရက် နေ့တွင် တိုက်ပွဲ အကြီးအကျယ်ဖြစ်သည်။ အင်္ဂလိပ်ဘက်မှ အရာရှိ ၆၆ ယောက်နှင့် တပ်သား တစ်ထောင်ကျော် ဒဏ်ရာရသူရ၍ သေဆုံးသူ သေဆုံး ကြသည်။ ၁၈၅၇ ခု၊ စက်တင်ဘာလ ၁၈ ရက်နေ့အထိ တိုက်ပွဲ များ ဆက်လက်ဖြစ်ပွားသည်။ ၁၈၅၇ ခု၊ စက်တင်ဘာလ ၁၉ ရက်နေ့တွင် တော်လှန်ရေးသမားများဘက်က အရေးရှုံးနိမ့် သည်။ အင်္ဂလိပ်များက ဒေလီမြို့ကို နံနက်ပိုင်းတွင် ဝိုင်းလိုက်ပြီး နောက် တစ်မြို့လုံးကို သိမ်းပိုက်လိုက်သည်။

တော်လှန်ရေးခေါင်းဆောင် ဘတ်ခန်က ဇဖါရ်ရှား ဘုရင်အား အောက်ပါအတိုင်း ၎င်းတို့နှင့် လိုက်ခဲ့ရန် တောင်းပန် ပြောကြားသည်။

“ဟင်ဒူစတန် တစ်နိုင်လုံး ဘုရင့်ဘက်မှာ ရှိသည်။ မစိုးရိမ်ပါနှင့်။ ကျွန်ုပ်တို့နှင့် လိုက်ခဲ့ပါ။ ဒေလီမြို့နေရာမှာ စစ်တိုက်သည့် နေရာမဟုတ်ပါ။ စစ်တိုက်ရမည့် နေရာကို ပြပါမည်။ ဘုရင်၏ သားတော်သည် စစ်တိုက်နည်းကို မသိသူကို ဗိုလ်ချုပ်ခန့်၍ ယခု လိုဖြစ်ရသည်။ ဘက်ခန့်ကတော့ နှစ်ပေါင်းများစွာ တိုက်ပွဲဆင်နွှဲ လာသူဖြစ်သည်။ ကျွန်ုပ်တို့နှင့် အတူလိုက်ခဲ့ရင် အင်္ဂလိပ်များ ထွက်ပြေးရသည်အထိ တိုက်ထုတ်ပြမည်။ ရှင်ဘုရင်၏ ဦးဆောင်မှု အပေါ်တွင် အနိုင်ရရှိနိုင်ပါသည်” ဟု ဆွဲဆောင်ပြောကြားသေသည်။

နောက်ဆုံးဆလမ်

ဖေါရ်ရှားဘုရင်ကြီးက ဘိုးတော်၏ သင်္ချိုင်းကို သွားဦးမည်၊ မနက်ဖြန်ကျလျှင် စဉ်းစားပြီး စကားပြန်မည်ဟု ပြောကြားလိုက်သည်။ တော်လှန်ရေးခေါင်းဆောင် ဘတ်ခန် ထွက်သွားသောအခါ မရ်ဇာအလာဟီ ဝင်လာပြီး ဘုရင်အား လျှောက်ထားသည်။ အင်္ဂလိပ်နှင့် တွေ့ဆုံပြီး ဘုရင့်ကိစ္စအတွက် ရှင်းပေးမည့်အကြောင်း၊ တော်လှန်ရေးသမားများနှင့် လိုက်မသွားရန် အကြောင်းများကို ပြောလေသည်။

နောက်တစ်နေ့ နံနက်ကျရောက်သောအခါ ဖေါရ်ရှားဘုရင်ကြီးသည် စဉ်းစား၍ မရသည့်အဆုံးတွင် သားသမီးအားလုံးကို ခေါ်ပြီး အာဂရာကို သွားကြသည်။ နန်းတော်ကြီးကို စွန့်ခွာသွားရသဖြင့် လွန်စွာ ဝမ်းနည်းခြင်း ဖြစ်လေသည်။ ဖေါရ်ရှား

ဘုရင်ကြီးသည် ဘိုးတော် ရှားဂျီဟန်ဂူသဒ္ဓါင်းမှတစ်ဆင့် နေဇာ မွတ်ဒင် အော်လီယာဒါရ်ဂါသို့ ထွက်ခွာသွားသည်။ မှူးကြီး မတ်ကြီးများလည်း မျက်ရည်ကျပြီး ဘုရင်ကြီးကို ကြိုဆို၍ အဖြစ်အပျက်များကို လျှောက်ထားကြသည်။

ဖေါရ်ရှား ဘုရင်ကြီးက မိန့်ကြားသည်မှာ စစ်ပွဲအားလုံး တိုက်လာခဲ့ပြီ၊ ယခုတော့ စိတ်လျောလိုက်ပြီ ဖြစ်ကြောင်း၊ ပြည်သူပြည်သားများ သေကုန်မည်စိုး၍ နန်းတော်ကို စွန့်ပြီး ထွက်လာခဲ့ကြောင်း၊ သူ၏ နာမည်လည်း ပျောက်ကွယ်တော့မည် ဖြစ်ကြောင်း၊ နှစ်ပေါင်းတစ်ထောင်ကျော် အုပ်စိုးလာခဲ့သည့် နိုင်ငံ တော်မှာ ယခု သူတစ်ပါးလက်ထဲသို့ ရောက်တော့မည့်အကြောင်း၊ အားလုံးသည် အောလ္လဟို အရှင်မြတ်၏ အမိန့်တော်အရ ဖြစ် ပျက်ရကြောင်း ဘုရင်ကြီးက မိန့်ကြားလေသည်။ ထိုနောက် ဖေါရ်ရှား ဘုရင်ကြီးသည် မိုဟာမက် စွလ္လောက်လာဟိုအလိုင် ဟေ့ဝစ္စလမ်သခင်၏ ဆံတော် ၅ ပင်ပါသည့် သေတ္တာငယ်ကို ဒါရ်ဂါ ကိုယ်စားလှယ်လူကြီး ဒါရန်ဟာစန်အား ပေးအပ်လေ သည်။ (နေဇာမွတ်ဒင် အောင်လီယာဒါရ်ဂါတွင် ဖေါရ်ရှား ဘုရင်ကြီး မိန့်ကြားခဲ့သည့် မိန့်ခွန်းကို တစ်နေရာတွင် ဖော်ပြ ထားသည်။)

တမန်တော်မြတ်၏ ဆံတော်ငါးဆူ ပါသည့် သေတ္တာငယ်

တမန်တော် မိုဟာမက်သခင်၏ ဆံတော်ငါးဆူပါရှိသည့် သေတ္တာငယ်သည် မဂိုမင်းအဆက်ဆက် နှစ်ပေါင်း တစ်ထောင်က ထိန်းသိမ်းလာခဲ့သည့် သေတ္တာဖြစ်သည်။ ထိုသေတ္တာကို တေမူရ်

မဂိုဘုရင်က တူရကီ ဆွလ်တန်ဘရာဇ်စ် ဘိုင်တာရမ်အား တိုက်ခိုက်ပြီး ၎င်း၏ ဘဏ္ဍာထဲမှ ရရှိခဲ့သော ပစ္စည်းဖြစ်လေသည်။ ထိုမွန်မြတ်သည့် ပစ္စည်း သိမ်းဆည်းထားရန်နေရာ မိုးပေါ်မှာရော မြေပြင်မှာပါ ထားရန် နေရာမရှိ၍ နေဇာမွတ်ဒင် အော်လီယာ၏ ဒါရိုဂါတော်တွင် အပ်ထားလိုက်ခြင်း ဖြစ်လေသည်။ ထိုဆံတော်များပါရှိသည် သေတ္တာငယ်မှာ မျက်စိရော စိတ်ပါ အေးချမ်းသာယာစေသည့် ပစ္စည်းဖြစ်လေသည်။ နေဇာမွတ်ဒင် အော်လီယာဒါရိုဂါတွင် ထိုပစ္စည်းကို သိမ်းဆည်းထားရာ ယခုအချိန်တိုင် ရှိလေသည်။ ရာတီအွယ်အောင်ဝလ်လတွင်ဒါရိုကာမှာ ဇေယာရန်လုပ်ကြလေသည်။

ဇဖါရ်ရှားဘုရင်ကြီးသည် ဒါရိုဂါမှ ဘိုးတော်၏ သင်္ချိုင်းဂူသို့ ပြန်လာလေသည်။ အဆာလွန်နေ၍ ထမင်း ၃-၄ နပ် စားရန် ဆန္ဒ မရှိတော့ပေ။ ရှူကရီယာနမာဇ် ဖတ်ပြီး ပြန်လာလေသည်။

ဘုရင်ကြီး အဖမ်းခံရခြင်း

ဇဖါရ်ရှား ဘုရင်ကြီးသည် တော်လှန်ရေးခေါင်းဆောင် ဘတ်ခန်နှင့် နှုတ်ဆက်အပြီးတွင် မာရ်ဇာအလီဘက်(ခံ) ဝင်လာသည်။ ဘတ်ခန်က ခေါ်သောအခါ မာရ်ဇာအလီဘက်က တားမြစ်လေသည်။ ဘတ်ခန်ကို သင့်စကားကို ကျွန်ုပ် ယုံကြည်ပါတယ်။ ကျွန်ုပ်ကိုယ်မှာလည်း အားမရှိတော့ပါဘူး။ ကျွန်ုပ်၏ နဖူးစာအတိုင်း အပ်လိုက်တော့မယ်။ ဘုရင်ကိုလည်း လွှတ်လိုက်ပါတော့။ ခင်ဗျားတို့ ဤနေရာကနေ ထွက်သွားကြပါတော့။

ကျွန်ုပ်အတွက်လည်း စိတ်မညစ်နဲ့တော့။ ခင်ဗျားသာ ဝတ္တရား ကျေပွန်အောင် လုပ်တော့ဟု ပြောဆို၍ အလံတော်ကို ကိုင်ပြီး အနောက်တံခါးမှ ထွက်သွားလေသည်။

မေဂျာဟတ်ဆန်က ဘုရင်ကိုဖမ်းရာတွင် အရှင်ဖမ်းမလား၊ အသေဖမ်းမလားဟု အထက်ကို အမိန့်တောင်းရာ စစ်ဗိုလ်ချုပ်က အသေဖမ်းရန် ပြောလေသည်။ အခြားအရာရှိများက အရှင်ဖမ်းရန် ပြောကြသည်။ အင်္ဂလိပ်က ဒေလီတစ်မြို့တည်းသာ ရသေးသည်။ ဟိန္ဒူစတန်တစ်ပြည်လုံးက ဖေဖော်ရှား ဘုရင်ကြီးအား မေတ္တာရှိနေကြ၍ အရှင်ဖမ်းရန် ဝိုင်းပြောကြသည်။

မေဂျာဟတ်ဆန်က မတ်ဟာရာ အနောက်တံခါးကို သွားပြီး ဘုရင်နှင့် သားတော်သမီးတော်များကို ခေါ်လေသည်။ ဖေဖော်ရှား ဘုရင်၊ မိဖုရားကြီး၊ ဇီးနတ်မဟာရ်၊ သားတော် ဂျဝမ်ဘတ် သုံးဦးတို့အား ဒေလီမြို့သို့ ခေါ်ဆောင်သွားလေသည်။

ဘုရင်နှင့် ဆွေတော်မျိုးတော်များကို ဖမ်းဆီးသွားပြီးနောက် ဟိန္ဒူစတန်တစ်ပြည်လုံးမှာ တော်လှန်ပုန်ကန်မှုများ ဖြစ်လေသည်။ အင်္ဂလိပ်က တော်လှန်ရေးသမားများအား တိုက်ခိုက်နှိမ်နင်းရာတွင် အလွန်ရက်စက်စွာ သတ်ဖြတ်နှိမ်နင်းလေသည်။ အပြစ်မဲ့သူများကိုပါ သတ်ဖြတ်ကြသည်။ ဒေလီတစ်မြို့လုံး ကြေမ့ပျက်စီးကုန်လေသည်။

ဘုရင်ကြီး၏သားတော် မိရ်ဇာမူဂို၊ မိရ်ဇာစွလ်တန်နှင့် မိရ်ဇာအဘူဘေကာနှင့် တော်လှန်ရေးသမားများသည် ဂူသင်္ချိုင်း အတွင်းမှာပင် ပုန်းအောင်းနေကြသည်။ အင်္ဂလိပ်က စစ်သား သုံးရာနှင့် တော်လှန်ရေးသမားများကို ဖမ်းဆီးရန်သွားသည်။

မိရ်ဇာအလီဘက်သည် မြင်းလှည်းနှင့် ဒေလီမြို့ကို ထွက်လာပြီး သားတော်နှစ်ပါးကို ချော့မော့ ခေါ်လာခဲ့ရာ ဒေလီမြို့နှင့် တစ်မိုင်အကွာ ရောက်သောအခါ အင်္ဂလိပ် မေဂျာက သားတော်နှစ်ယောက်ကို သေနတ်နှင့် ပစ်သတ်လိုက်လေသည်။ ထိုသို့ ပစ်သတ်ပြီးနောက် ကဖန်မရှိဘဲ တောထဲတွင် ပစ်ထားခဲ့လေသည်။ ဇဖါရ်ရှား ဘုရင်ကြီးသည် ၎င်း၏ သားတော်နှစ်ပါး အင်္ဂလိပ် မေဂျာက သေနတ်နှင့် ပစ်သတ်ပြီးနောက် ကဖန်မရှိဘဲ သေဆုံးရသည့်အတွက် အလွန်ဝမ်းနည်း ကြေကွဲသည့် အကြောင်း မိဖုရားကြီးအား ပြောပြလေသည်။

အင်္ဂလိပ်တပ်များ ဒေလီမြို့တစ်မြို့လုံးကို ဖျက်ဆီးပစ်လိုက်ကြသည်။ တစ်နေ့ထဲ လူ (၅၀၀) (၆၀၀) ကို သတ်ဖြတ်ကြသည်။ လူသုံးထောင်ကျော်ကို ကြိုးပေး၍ သတ်ဖြတ်ကြသည်။ (၁၇) ရက်တိုင်တိုင် သတ်ဖြတ်ကြသည်။ အင်္ဂလိပ်စစ်သားများသည် စိန်ရွှေ ရတနာများကို လုယူကြသည်။ ပစ္စည်းများကို မယူနိုင်လျှင် မီးရှို့ဖျက်ဆီးကြသည်။

ဘုရင်ကြီးကို တရားစွဲခြင်း

အင်္ဂလိပ်များက ဇဖါရ်ရှား ဘုရင်ကြီးအား ရုံးတင်တရားစွဲလေသည်။ ဘုရင်၏ သားများကိုလည်း တရားစွဲလေသည်။ ဘုရင်က တစ်သက်လုံး ကျွေးမွေးစောင့်ရှောက် ထားခဲ့သူများက မတရားသက်သေ ထွက်ဆိုကြသည်။

၁၈၅၈ ခု၊ မတ်လ (၉) ရက်နေ့တွင် ဘုရင်အား စစ်ခုံရုံးတင်ပြီး၊ စစ်ဆေးလေသည်။ ဘုရင်က ဝမ်းနည်းကြေကွဲစွာဖြင့် အစစ်ခံသည်မှာ အင်္ဂလိပ်ဘက်မှ သက်သေခံသွားသူများမှာ

မတရားသက်သေခံသွားကြခြင်းဖြစ်သည်။ ကျွန်ုပ်ဘက်က သက်သေခံမည့်သူ တစ်ယောက်တည်းသာရှိသည်။ အင်္ဂလိပ်ဘက်က သက်သေများ ထွက်ဆိုချက်များ မမှန်ကန်ကြောင်း ဘုရင်ကြီးအနေဖြင့် အလ္လာကို တိုင်တည်ပြီး အမှန်တရားအတိုင်း အစစ်ခံကြောင်း ထွက်ဆိုသည်။ ဘုရင်ကြီးသည် ဒေလီမြို့ကို စွန့်လွှတ်ပြီး မကာမြို့တော်သို့ သွားချင်ကြောင်း၊ အဝတ်ဖြူဝတ်ပြီး ဒရ်ဂါမှာ နေထိုင်ဖို့ လုပ်သော်လည်း မဖြစ်နိုင်ကြောင်း၊ အင်္ဂလိပ်တွေက ဘုရင်ဖြစ်သွားပြီး မိမိကကျွန်ဖြစ်သွားကြောင်း၊ စစ်သားလည်း မရှိ၊ ငွေလည်း မရှိ၊ သူ၏စကားကို မည်သူကမျှလည်း နားမထောင်ကြောင်း၊ တော်လှန်ရေးသမားများနှင့် မလိုက်လို၍ မကာဟာရာ အနောက်တံခါးကို ထွက်သွားခဲ့တာ တော်လှန်ရေးသမားများက ဇွတ်အတင်းခေါ်၍ လိုက်သွားခဲ့ရကြောင်း၊ မိမိအရှေ့တွင် သားတော်များ အသတ်ခံရသည်ကို မည်သို့မျှ ပြန်မလုပ်နိုင်ဘဲ ငုံ့ခံနေခဲ့ရသည်များမှာ အမှန်တရားပင် ဖြစ်ကြောင်း ဖေါရ်ရှား ဘုရင်ကြီးက စစ်ခုံရုံးသို့ ချေပ ပြောကြားလေသည်။ လူထုတစ်ရပ်လုံးမှာ တိတ်ဆိတ်စွာ နားထောင်နေကြသည်။ အင်္ဂလိပ်တို့က ဘုရင်ကြီးအား ပြည်နှင့်ဒဏ်အမိန့် ချမှတ်လိုက်လေသည်။

(၇)

**နေဇာမူဒင်အော်လေယာ ဒါရ်ဂါသို့သွား၍
နောက်ဆုံးအလေးပြုခြင်း**

ဖေါရ်ရှား ဘုရင်သည် မိမိ၏ ဆွေတော် မျိုးတော်နှင့် သားတော်များကို ဟူမယွန်းဂူသင်္ချိုင်းသို့ ခိုလှုံရန် ပို့ဆောင်ရန် အမိန့်ပေးပြီးနောက် ဘုရင်ကိုယ်တိုင် ပထမဆုံး နေဇာမူဒင်အော်လေယာ ဒါရ်ဂါသို့သွား၍ နေဇာမူဒင်အော်လေယာ သခင်ကြီး

သခင်ကြီးအား အလေးပြုသည်။ ထိုအချိန်က ဒါရ်ဂါ၏ ကိုယ်စား လှယ်တော် ဂူလမ်းဟစန်က ဘုရင်၏ နောက်ဆုံး အလေးပြုခြင်းနှင့် ပတ်သက်၍ ကိုယ်တွေ့မျက်မြင် ဖြစ်ရပ်များကို အောက်ပါအတိုင်း ရေးခဲ့သည်။

ဘုရင်သည် အလွန်စိတ်မချမ်းမသာဖွယ်ရာ ဖြစ်ရပ်များနှင့် ဒါရ်ဂါသို့ ရောက်ရှိခဲ့သည်။ ဘုရင်၏ ကိုယ်နှင့်မုတ်ဆိတ်များ သည် ဖုန်များနှင့် ပေကျံနေသည်ကို တွေ့ရသည်။ ဘုရင်၏ မျက်စိမှ စီးနေသည့်မျက်ရည်သည် အစဉ်မပြတ်ကျနေသည်ကိုလဲ မြင်ရသည်။

ဖေဖော်ဝါရီလ ဘုရင်က ဒါရ်ဂါအတွင်းရှိ ကျွန်တော်တို့ဘက်သို့ မျက်နှာမူ၍ မိန့်တော်မူသည်မှာ-

ညီနောင်အပေါင်းတို့ စင်စစ် ကျွန်တော်သည် ဖက်ရ်တစ်ပါး ဖြစ်ပါသည်။ သို့ရာတွင် ကျွန်ုပ်၏ ဘိုးဘီများ၏ သွေးမှာ အမွေ ရထားသော သွေးလည်းဖြစ်ပါသည်။ ကျွန်ုပ်တို့၏ ဘိုးဘီများသည် ရင်ဆိုင်ရမည့် အချိန်ရောက်လျှင် နောက်ဆုံးအထိ ရင်ဆိုင်ခဲ့ခြင်း ဖြစ်ပါသည်။ ကျောပေးသူများ မဟုတ်ပါ။ မည်သည့် အချိန် အခါမှ သတ္တိကို မလျော့ခဲ့ပါ။ သို့သော် အကွယ်(ဂိုင်ဘ်)မှာ ကျွန်ုပ်၏ ဖြစ်ရပ်၏ ရလဒ်များကို ကျွန်ုပ်မြင်နေရပါပြီ။ မငြင်းနိုင်ကြပါဘူး။ မဂိုလ်ဘုရင်များ၏ နောက်ဆုံးအဆက်မှာ ကျွန်ုပ်ဖြစ်သည်။ မဂိုလ် ဘုရင်များ၏ နောက်ဆုံးအဆက်ဖြစ်သည့်အလျောက် နောက်ဆုံး မဂိုလ်ဘုရင်၏မီးခွက်မှာ မှိတ်တုတ်မှိတ်တုတ်ဖြစ်နေပါပြီ။ မကြာမီ အတွင်း ငြိမ်းပါတော့မည်။ ဤအချက်များကို သိပါလျက်နှင့် ကျွန်ုပ်သွေးချောင်းစီးအောင် မဖန်တီးလိုပါ။ ထို့ကြောင့်

လာလ်ကီလာမှ ထွက်လာခြင်း ဖြစ်ပါသည်။ တိုင်းပြည်သည် အလ္လာဟို အရှင်မြတ်သာပိုင်ပါသည်။ ကြိုက်သူကို အလ္လာဟို အရှင်မြတ်က ပေးသည်။ နှစ်ပေါင်းရာပေါင်း မြောက်မြားစွာ ကျွန်ုပ်တို့၏ အဆက်အနွယ်များသည် မင်းမူခဲ့သည်။ ယခု အခြား သူများ၏ အချိန်ဖြစ်လာပြီ။ ကျွန်ုပ် ဝမ်းမနည်းပါ။ အဘယ်ကြောင့်ဆိုသော် ကျွန်တော်များလည်း အခြားသူများရဲ့ အိမ်ကို ဖျက်ဆီး၍ ကိုယ့်အိမ်ဆောက်ခဲ့သူများ ဖြစ်ပါသည်။

ထိုနောက် ဘုရင်သည် ရွှေနှင့် ကျောက်သံပတ္တမြား ချယ်လှယ်ထားသော သေတ္တာလေးတစ်ခုကို ဒါရ်ဂါအုပ်ချုပ်သူများသို့ အပ်နှင်းလိုက်သည်။ ဖေါရ်ရှား ဘုရင်က ဒါရ်ဂါ အုပ်ချုပ်သူ များကို ရှင်းပြသည်မှာ-

ဤသေတ္တာသည် ကျွန်ုပ်တို့ ဘိုး ဘီ တေမူရ် ဘုရင်က တူရကီ လူမျိုးများကို အောင်မြင်၍ တူရကီဘုရင် ဗရာဇိဒ်ယာလ်ဒရမ်၏ ဘဏ္ဍာတိုက်မှ ရခဲ့သည်။ ဤသေတ္တာငယ်လေး၌ တမန်တော်မြတ် စွလ္လာလ်လာဒ်ဟိုအလိုင်ဟေဝစလမ်၏ မုတ်ဆိတ်တော်မှ ဆံပင် ၅ ပင် ရှိသည်။ ကျွန်ုပ်တို့၏ အမျိုးအနွယ်မှာ ယနေ့အထိ ဤတပရွက်ကို ထိန်းသိမ်း၍ လာခဲ့သည်။ ယခု ကျွန်ုပ်အတွက် ဤပထဝီနှင့် ဤကောင်းကင်မှာ ခိုလှုံရန်နေရာမရှိ။ ထို့ကြောင့် ဤအမာနတ်ကို ဤဒါရ်ဂါတော်၌ အပ်နှင်းလိုက်ခြင်းဖြစ်သည်။

ထိုနောက် ဤသေတ္တာငယ်ကို ၃ ကြိမ် ၃ ခါ နမ်းရှုပ်၍ စီးနေသော မျက်ရည်ကြားမှ ဒါရ်ဂါအုပ်ချုပ်ရေးအဖွဲ့သို့ အပ်နှင်းလိုက်သည်။ ယခုတိုင် ဒါရ်ဂါ၌ သေတ္တာငယ်မှာ တမန်တော်မြတ် ဆံပင်တော်၏ တပရွက်ကို ရာဘီအွလ်အောင်ဝလ်လ ရောက်တိုင်း မူဆလင်အများ ဖူးမြင်နိုင်ရန် စီစဉ်ထားရှိသည်။

**အိန္ဒိယဘုရင် ဘဟာဒူးရှား ဖေါရ်၏ ရန်ကုန်မြို့၌
နောက်ဆုံးရက်များ**

နှစ်ပေါင်း ၉၀၀ ထိ မဂိုလ်အင်ပါယာ ဖြစ်နေခဲ့ပြီး နောက်၊
နောက်ဆုံးဘုရင် ဖေါရ်ရှားကို အင်္ဂလိပ်က ဖမ်းဆီး၍ ရန်ကုန်
ခေါ်ဆောင်လာသည်။ ဤမြို့၌ပင် မဂိုလ်အင်ပါယာ၏ ရာဇဝင်
အဆုံးသတ်သွားသည်။

အသက် ၈၉ နှစ်ရှိသော ဘုရင်သည် ရန်ကုန်မြို့၌ ၄-၅နှစ်
ဘယ်လိုနေထိုင်သွားသလဲ၊ ဘယ်အခြေအနေနှင့် ကွယ်လွန်သွားသလဲ၊
ဘဟာဒူးရှားရ် ဘုရင်၏ နောက်ဆုံးဖြစ်ရပ်များဟာ မပြည့်မစုံ
ဖြစ်နေသည်။

ကျွန်တော်တို့ သိရသလောက် အိန္ဒိယဘုရင် ရန်ကုန်မြို့တွင်
အကျဉ်းသားဘဝနှင့် နေထိုင်သွားသည်မှအပ အခြားအချက်များ
ရှာဖွေမရအောင် ခက်ခဲနေသည်။ အိန္ဒိယပြည်၏ နောက်ဆုံးဘုရင်
သည် ဗုဒ္ဓသာသနာ၏ ရွှေတိဂုံဘုရား၏ ခြေရင်းတော်၌ သစ်အ
ဆောက်အဦးတွင် နောက်ဆုံးအထိ နေထိုင်သွားသည်ဟု ထင်ထင်
ရှားရှား သိရှိရပါသည်။

ဒေလီမြို့မှ ရန်ကုန်ရောက်လာပြီးနောက် သမိုင်းအဖြစ်သိရှိရန်
အလွန်ခက်ခဲနေသည်။ သိရှိရသည့် အချက်တစ်ချက်က အိန္ဒိယ
နောက်ဆုံးဘုရင် အကျဉ်းသားဘဝနှင့် ရန်ကုန်ရောက်လာသော
အခါ မြန်မာဘုရင် သီပေါမင်း မန္တလေး၌ နန်းစံနေသော အချိန်
ဖြစ်သည်။ ထိုအခါက ရန်ကုန်မြို့သည် ၁၈၅၈ ခုနှစ်၌ ဘင်္ဂလား
ပြည်နယ်၏ လက်ဖတ်တင်နင်ဂါဗ်နာ၏ လက်အောက် မဟာမင်းကြီး
Chief Commissioner အုပ်ချုပ်သောပြည်နယ် Province

အနေနှင့်ရှိသည်။ ထိုအခါက မဟာမင်းကြီး Chief Commissioner အမည်မှာ ကာနယ်ဆာအာသာဖယ်ရာ Sir Arther Phayer ဖြစ်သည်။

ရန်ကုန်မြို့အလယ် ထင်ရှားသော ဖယ်ရာလမ်းသည် ၎င်းမဟာမင်းကြီး Chief Commissioner အမည်ဖြင့် ထားခဲ့သော လမ်းဖြစ်သည်။ ထိုလမ်း၌ ကာလ်ကတ္တားမြို့မှလာသော သင်္ဘောများ ဆိုက်ရန် ဆိပ်ကမ်းတစ်ခုရှိသည်။ ထိုဆိပ်ကမ်းမှ အိန္ဒိယ၏ နောက်ဆုံးဘုရင် အကျဉ်းသားအဖြစ် ယူဆောင်လာသော သင်္ဘောဆိုက်ခြင်းဖြစ်သည်။

ထိုအချိန်က ရန်ကုန်၌ မူဆလင် မြောက်မြားစွာ ရှိနေသော်လည်း အကျဉ်းသား ဘုရင်နဲ့ပတ်သက်ပြီး သူတို့ဘာမှ ဂရုပြုနိုင်ခြင်း မရှိခဲ့ပါ။ ထို့အပြင် ဘဟာဒူးရှားနှင့် ရန်ကုန်မြို့ရှိ အခြားမူဆလင်များ တွေ့ဆုံရန် ပိတ်ပင်ထားသည်။ အချို့မူဆလင်တွေက ဘဟာဒူးရှား ဘုရင်နဲ့ တွေ့ဆုံရန် ကြိုးစားသော်လည်း အင်္ဂလိပ်အစိုးရက ပိတ်ပင်သည်။ ထို့ကြောင့် ဘဟာဒူးရှား၏ နောက်ဆုံးဖြစ်ရပ်များ မသိရှိခြင်းဖြစ်သည်ဟု ယူဆရပါသည်။

ရန်ကုန်သို့ရောက်လာခြင်း

ဘဟာဒူးရှား ဖေါရ်ဘုရင်သည် ၁၈၃၇-ခု၊ စက်တင်ဘာ ၁၈-ရက်နေ့တွင် ဒေလီ၌ နန်းတက်ခဲ့သည်။ ထိုစဉ်က သူ၏သက်တော်မှာ ၆၀ ရှိသည်။ ၎င်းနောက် သူ၏ သက်တော် ၈၅ နှစ် ၁၈၅၈ ခုနှစ်၌ အကျဉ်းသားအဖြစ် ရန်ကုန် ယူဆောင်လာသည်။ ကာလ်ကတ္တားမြို့မှ မက္ကန္တန် မက္ကင်ဒီကုမ္ပဏီမှ မီးသင်္ဘောနှင့် ယူဆောင်လာခြင်းဖြစ်သည်။ ကာလ်ကတ္တားရုဒ်ခေါ် ဖယ်ယာစထရီ

သင်္ဘောဆိပ်တွင် ချခဲ့သည်။ ဆိပ်ကမ်း၌ မျက်နှာဖြူတပ်သားများဖြင့် လုံခြုံရေးမြောက်မြားစွာ ချထားသည်။ ဘဟာဒူးရှားနှင့် အတူတကွ သူ၏ဆွေတော် မျိုးတော်နှင့် နန်းတွင်းအရာရှိ စုစုပေါင်း ၃၅ ဦးပါခဲ့သည်။ ထို ၃၅ ဦးထဲ၌ ကျွန်တော်တို့ သိရှိရသည်မှာ ဘုရင်၏ ကြင်ယာတော် ဇိနသ်မဟာလ်၊ သားတော် ဂျဝမ်းဘက်၊ သမီးတော် ကုလ်စွန်ဇမာနိဘေဂမ်း၊ ရောင်နသ်ဇမာနိဘေဂမ်၊ နို့စို့သားတော် ဂျမ်ရှစ်ဘက်၊ သားတော် ဂျဝမ်ဘက်၏ဆရာ ဟာဖွဇ်အီဘရာဟင်ဇောက်များ၏ အမည် နာမည်လောက်သာ သိရသည်။ ကျန်လူများ အမည် မသိရ။ ဆိပ်ကမ်း၌ ဘုရင်ကို မြင်းရထား၌ ထိုင်စေ၍ သူ၏ အကျဉ်းသားအိမ်သို့ ပို့ဆောင်သည်။ ကျန်လူများကို ကြင်ယာတော်နှင့်တကွ အခြားသူများကို တံခါးပိတ်ရထားနှင့် ပို့ဆောင်သည်။

ဘဟာဒူးရှား၏အကျဉ်းအိမ်သည် လက်ရှိသင်္ချိုင်းတော်၌ ရှိသည်ဟု သိရှိရသည်။ ထိုအချိန်က ထိုလမ်း၏ အမည်မှာ စီဒါရ်ဘဇားရုဒ် အိမ်အမှတ် ၅၈ ဖြစ်သည်။

၁၉၃၈ ခု၌ ကွယ်လွန်သူ M.E. Darwoodje ရှေ့နေက ရန်ကုန်မြို့နယ်စီပယ်၌ အဆိုတစ်ရပ်တင်သွင်း၍ စီဒါရ်ဘဇားရုဒ်အမည်ကို ဇဖါရ်ရှားလမ်းဟု အမည်ပြောင်းလိုက်သည်။ အဘယ်ကြောင့်ဆိုသော် ထိုအခါက အိန္ဒိယ နောက်ဆုံးဘုရင် ဘဟာဒူးရှား အမည်ရင်းအစား သူက ကဗျာဆရာအမည် ဇဖါရ်ရှား အမည်ကိုပေး၍ ဇဖါရ်ရှားလမ်းဟု ကျော်ကြားခဲ့သည်။ ဤနေရာ၌ အိမ် ၂ လုံး ရှိခဲ့သည်။ တစ်လုံးမှာ ဘုရင်ကိုယ်တိုင်နေ၍ ကျန်တစ်လုံးမှာ ဘုရင်၏ ဆွေတော် မျိုးတော်တို့ကို နေရာချထားခဲ့သည်။ ဤအိမ်၌ နေ့-ည မလစ်ဟင်းအောင် မျက်နှာဖြူ စစ်တပ်များကို ချထားခဲ့သည်။

ဘဟာဒူးရှား အကျဉ်းချခံရသော အိမ်ပိုင်းနှင့် ကပ်လျက် ကပ္ပတိန် နယ်ဆင်ဒေဗီဇ်၏ အိမ်နှင့် ခြံရံသည်။ ထိုသူသည် မဟာမင်းကြီး အာသာဖယ်ယာ Chief Commissioner Arthur Phayer ၏ အတွင်းဝန်ချုပ် Chief Secretary လည်း ဖြစ်သည်။ မဟာမင်းကြီး ဖယ်ယာ Col. Phayer သည် ဗဟာဒူးရှားကို စောင့်ရှောက်ရန် ကပ္ပတိန်နယ်လ်ဆင်သို့ အပ်နှင်းခဲ့ခြင်းဖြစ်သည်။ အကျဉ်းချခံရသော ဘုရင်နှင့် ဆွေတော် မျိုးတော် ပင်စင်လစာကို ကပ္ပတိန် နယ်လ်ဆင်က တာဝန်ယူထားသည်။

နောက်ဆုံးနေ့

ဘဟာဒူးရှား ဘုရင်သည် အကျဉ်းသားဘဝ၌ မည်ကဲ့သို့နေထိုင်သွားသည်ကို ကျွန်တော်တို့ ပြည့်ပြည့်စုံစုံ ဘာမှ မသိရချေ။ ကျွန်တော်တို့ သိရသလောက်မှာ အိုမင်းမစွမ်းဘဝ၌ အကျဉ်းသားအဖြစ် ဒေလီမှ ရန်ကုန်သို့ ရောက်လာပြီးနောက် ဒေလီ၌ အိန္ဒိယတိုင်းရင်းသား အသတ်ခံရသည့် အချက်များ၊ ထီးနန်းလက်လွတ်သည့် အချက်များ၊ နိုင်ငံတော်နှင့် ဝေးစွာ ဒုက္ခအဖုံဖုံ ရင်ဆိုင်ရသည့် အချက်များကြောင့် သူသည် ထာဝစဉ် ပျော်ရွှင်မှု ကင်းမဲ့စွာ နေရပြီး နောက်ဆုံး လေဖြတ်သည့် ရောဂါ ခံစားသွားရကြောင်း သိရသည်။

ဘဟာဒူးရှား ဘုရင်၏ နောက်ဆုံး သောကြာနေ့ အစီရိအချိန် ၁၈၆၆-ခု၊ နိုဝင်ဘာ ၇-ရက် အစွလာမ် သက္ကရာဇ် ၁၂၇၉-ခုနှစ် သက်တော် ၈၉ နှစ်၌ ကွယ်လွန်သွားသည်။

ထိုအချိန်က သူ့အနီး၌ ကြင်ယာတော် ဇီနသ်မဟာလ်၊ သမီးတော် ရောင်နသ်ဇမာနီမှ အပ အခြား မည်သူမျှ မရှိ။

ထိုအချိန်က အင်္ဂလိပ်အစိုးရသည် ဘုရင်ကွယ်လွန်သွားကြောင်း သတင်းကို လွန်မင်းစွာဖုံးအုပ်၍ ထားခဲ့သည်။ ထို့ကြောင့် ထိုနေ့ ရာ၌ပင် သင်္ဂြိုဟ်လိုက်ခြင်းဖြစ်သည်။

သားတော် ဂျဝမ်ဘက်၏ ဆရာဟာဖွင့်မိုဟာမက် အီဘရာဟင်ဇောက်ကကဖွန်ဝတ်ပေးခဲ့သည်။ ထိုသူကပင် ဂျနာဇာနမာဖ် ဖတ်ပေးသည်။

သင်္ချိုင်းတွင်းသို့ ချသောအခါ အဟာမက်အာဇမ်မိုကာဒမ်၏ အဖိုး နာနာမူလာမူဆာကြီး၎င်း၊ ဟာဖွင့်မိုဟာမက်အီဘရာဟင်ဇောက်ကကခိုင်းတွင်းသို့ ချသည်။

သားတော်ဂျဝမ်ဘက်

အိန္ဒိယနောက်ဆုံးဘုရင် ဗဟာဒူးရှား၏ ဆွေတော် မျိုးတော် ကို မှီခဲ့သူ အာမက်အာဇမ်မိုကာဒမ်၏ ပြောပြချက်အရ သိရှိရသည်မှာ၊ ဗဟာဒူးရှား အကျဉ်းခံနေရသောအိမ်၌ အတူတကွ နေထိုင်သူ ဦးရေ ၇ ဦး သို့မဟုတ် ၈ ဦး ရှိခဲ့သည်။ ဗဟာဒူးရှား ကွယ်လွန်ပြီးသည့်နောက် ဘုရင်၏ ကြင်ယာတော် ဇီနသ်မဟာလ် ၎င်းသမီးတော် ရောင်နသ်ဇမာနီဘောဂမ်၊ အဘယ်သို့ပို့လိုက်သည် ကို လုံးဝ မသိရှိရချေ။

ဂျဝမ်ဘက် သားတော် မင်္ဂလာဆောင်စဉ်က ဒေလီမြို့တော် လူထုတရပ်လုံး ၃ ရက်တိုင်တိုင် မီးဖိုချောင် မီးခိုးတိတ် မင်္ဂလာ ထမင်းကို ဘုရင့်အမိန့်ဖြင့် ကျွေးမွေးခဲ့သည်။

သားတော်ဂျဝမ်ဘက်နှင့် ပတ်သက်၍ သိရှိရသလောက်မှာ သူသည် မော်လမြိုင် ထွက်ခွာသွားသည်။ မော်လမြိုင်အပို့ခံရသည်။ လက်ရှိသင်္ချိုင်းသစ်၏ မျက်နှာချင်းဆိုင် တောင်ကမူပေါ်ရှိ အိမ်တစ်အိမ်၌ နေထိုင်သွားသည်။

မော်လမြိုင်၌ သားတော် ဂျဝမ်ဘက်နှင့် မော်လမြိုင် မြို့သူ မြို့သား ခွဲခွာ၍ ထားခဲ့သည်။

၁၈၈၂ ခုနှစ်၌ သူ့ကွယ်လွန်သွားသည်ဟု သိရသည်။ သို့သော် သူ့ သင်္ချိုင်းရှာ၍ မတွေ့ရပါ။

ကမ္ဘာစစ်ကြီးပြီးသည့်နောက် မော်လမြိုင်မြို့သူမြို့သားများက အလွန်အမင်း အသက်ကြီးသူ ယောက်ျားတစ်ယောက်နှင့် အမျိုး သမီးတစ်ယောက်ကို မော်လမြိုင်မြို့၌ ၁၃ ကျပ်စီ ပင်စင် ထုတ်ယူရန် သွားလာနေကြောင်း တွေ့ခဲ့ရဖူးသည်။ သို့သော် ဤသူ ၂ ဦး သည် မည်သူများဖြစ်သည်။ ဘုရင်နှင့် မည်သို့တော်စပ်သည်ကို မည်သူမျှ မသိပေ။

အာမက်အာဇမ်မိုကာဒမ်၏ ပြောပြချက်အရ သိရှိသည့် အချို့အချက်မှာ သားတော် ဂျဝမ်ဘက် ရန်ကုန်မြို့သို့ အကျဉ်း သားဘဝနဲ့ ရောက်စဉ်က သူ့အသက်မှာ ၃၅-၄၀ နှစ်ကြားရှိ သည်။ ရံဖန်ရံခါ လက်ရှိ ရန်ကုန်မြို့ စူရတီပလီ မဂိုလ်လမ်းအောက် ရဟင်ဘက်ကပါဗ် (အသားကင်) ဆိုင်သို့ ဂျဝမ်ဘက် သွားလာခဲ့ ဖူးသည်။ ထိုအခါ မူဆလင်မြောက်မြားစွာ သားတော်အား ဝိုင်းဝန်း ကြည့်နေကြောင်း သူ့ကိုယ်တိုင်တွေ့ခဲ့ရဖူးသည်။

မာလ်ကာဇီနသ်မဟာလ်

သားတော် ဂျဝမ်ဘက်၏ မိခင်ရင်း ဖြစ်သည်။ ဘုရင် ကွယ်လွန် ပြီးနောက် ၂၁ နှစ်တိုင်တိုင် အသက်ရှင်လျက်ရှိခဲ့သည်။ ခရစ် သက္ကရာဇ် ၁၈၈၆ ခု၊ ဇူလိုင်လ ၁၇-ရက်၊ အစ္စလာမ်သက္ကရာဇ် ၁၃၀၃၊ ရှောင်ဝလ် ၁၄ ရက်နေ့၌ ရန်ကုန်၌ပင် ကွယ်လွန်သည်။ မိမိခင်ပွန်း ဗဟာဒူးရှားသင်္ချိုင်းဘေး၌ပင် သူ့ကို သင်္ဂြိုဟ်ခဲ့သည်။

ဂျမ် ရှိဘက်

ဂျမ်ရှိဘက်သည် ဂျဝမ်ဘက်၏ သားတော်ဖြစ်သည်။
 အာမက်အာဇ်မူကာဒမ်၏ ပြောပြချက်အရ သိရှိရသည်မှာ-
 ဂျမ်ရှိဘက်မှာ ဂျဝမ်ဘက်၏ သားတော်ဖြစ်သည်။ အာမက်
 အာဇ်မူကာဒမ် အသက်နှင့် ဂျမ်ရှိဘက် အသက်မှာ ၃ နှစ်
 လောက်သာ ကွာခြားသည်။ အတူတကွ ကစား၍ ကြီးပြင်း
 လာခဲ့သည်။

ရန်ကုန်ကောလိပ်၌ ပညာသင်ခဲ့ဖူးသည်။ အင်္ဂလိပ်စကား
 ပိုင်ပိုင်နိုင်နိုင် ပြောဆိုရေးသား နိုင်သူဖြစ်သည်။ မြင်းစီးဝါသနာ
 အလွန်ပါသူဖြစ်သည်။ များသောအားဖြင့် မြင်းစီး၍ ရန်ကုန်မြို့
 အတွင်း သွားလာလှုပ်ရှားနေသည်ကို တွေ့ခဲ့ရသည်။

ယခင် ရန်ကုန် စင်ထရယ်ဂျေးလ်နှင့် မျက်နှာချင်းဆိုင်
 ဘန်ဂလို တစ်ခု၌ နေထိုင်သွားသည်။

၁၉၀၅ ခု၊ သို့မဟုတ် ၁၉၀၆ ခုနှစ်၌ ဗမာ မူဆလင် အမျိုး
 သမီးတစ်ဦးနှင့် အိမ်ထောင်ကျခဲ့သည်။

ထိုမှစီကန်ဒါဘက်ဟု သားတစ်ယောက်ထွန်းကားခဲ့ဖူးသည်။
 ဂျမ်ရှိဘက်သည် မိမိအမျိုးအနွယ်အိန္ဒိယမှအိမ်ထောင်ဦး
 ဆောင်ခဲ့ဖူးသည်။ သူနှင့်တကွ ရန်ကုန်ရောက်လာသည်။ ဒုတိယ
 အိမ်ထောင်ပြုသည့်အခါ ထိုအမျိုးသမီး အိန္ဒိယပြန်သွားသည်။

၁၉၄၁-ခုနှစ်၌ ရန်ကုန်၌ ကွယ်လွန်အနိစ္စရောက်သွားသည်။
 ထိုအခါ၌ ခေလာဖတ်လှုပ်ရှားမှု နိုင်ငံရေး အချိန်အခါ ဖြစ်သည်။
 မူဆလင်ထုက ရှင်ဘုရင်၏ မြေးတော်ကို ရှင်ဘုရင်ဘေးနားတွင်

သင်္ဂြိုဟ်ရန် ကြိုးစားသော်လည်း ဗြိတိသျှတို့ ခွင့်မပြု၍ တာမေ့ သုဿန်၌ သင်္ဂြိုဟ်လိုက်ရသည်။

ရောင်နသ်ဇမာနီဘေဂမ်

သမီးတော် ရောင်နသ်ဇမာနီဘေဂမ်နှင့် ပတ်သက်၍ အစအန ဘာမျှရှာ၍မရပါ။ ကျွန်တော်တို့ သိရသည့်အချက်က ၁၉၃၀၊ ဧပြီ ၃-ရက်၊ အစ္စလာမ် သက္ကရာဇ် ၁၃၄၉-ခု၊ ဇေလ်ကိုင်ဒါ ၃၀-ရက် နေ့၌ ကွယ်လွန်အနိစ္စရောက်ခဲ့သည်။ မိမိမယ်တော်၏ အနီး၌ သင်္ဂြိုဟ်လိုက်သည်။

ကူလ်စွမ်ဇမာနီဘေဂမ်

ဤသမီးတော်နှင့် ပတ်သက်၍လည်း အထူးအကြောင်းအရာ ရှာဖွေမရခဲ့ပါ။ ကျွန်တော်တို့ သိရှိရသည့်အချက်မှာ တရုတ် မြန်မာ နယ်စပ်ရှိ တရုတ်ပြည်မှ နယ်နှင့်ဒဏ်ခံရသော တရုတ်မူဆလင် ဘုရင် အဆက်အနွယ်မှ သားတော်တစ်ဦးနှင့် ထိမ်းမြားခြင်းပြုသည်။ သို့သော် ခင်ပွန်းနှင့်ဇနီးနေထိုင်မှု၊ စားသောက်မှု အခြေအနေ မတူသည့်အတွက် တွဲလောက်အထိ အခြေအနေဆိုင်ရောက်ခဲ့သည်။ ထိုနောက် ကူလ်စွမ်ဇမာနီ၏ သတင်းလုံးဝပျောက်သွားသည်။

ဟာဖွဇ်မူဟာမက်အီဘရာဟင်ဇောက် (ဒေလီဝီ)

သားတော် ဂျဝမ်ဘက်နှင့် ဘုရင် ဗဟာဒူးရှား၏ ဆရာဖြစ် သော ဟာဖွဇ်မူဟာမက်အီဘရာဟင်ဇောက်သည် ဘုရင်ကွယ်လွန် ပြီးသည့်နောက် ရန်ကုန်မြို့ ဆင်ခြေဖုံးရှိ သောကစာပူရီပလီ၌ အီမာမ်အဖြစ်နှင့် ဆောင်ရွက်ခဲ့သည်။ ၁၉ နှစ်တိုင်တိုင် အီမာမ် အဖြစ်နှင့် ဆောင်ရွက်၍ ကွယ်လွန်အနိစ္စ ရောက်သွားသည်။

သူ၏ တပည့်များ၌ ဟာဖွစ်မိုဟာမက်ယူစွမ်းသည် ယခင် ဘန်ဂါလီပလီ၏ ရှေ့ဆောင်ဆရာကြီးဖြစ်သည်။ ဆရာကြီးသည် တောင်ငူမြို့၌ အိမ်ထောင်ပြုခဲ့သည်။ သား ၂ ဦး ထွန်းကားခဲ့သည်။ သား ၂ ဦးစလုံး ကွယ်လွန်သွားသည်။

အထက်ပါ အချက်အလက်များအား အိန္ဒိယပြည် နောက်ဆုံး ဘုရင် ဗဟာဒူးရှားနှင့် သူ၏ ဆွေတော် မျိုးတော်များနှင့် ပတ်သက်၍ စုဆောင်းသိရှိရသည့် အချက်များ ဖြစ်သည်။

အာမက်အာဇမ်မိုကာဒမ်

အထက်တွင်ဖော်ပြခဲ့သော ဗဟာဒူးရှား၏ ရာဇဝင်သမိုင်း ဖြစ်ရပ်များ အာဇမ်မိုကာဒမ်ထံမှ သိရှိခဲ့ရသော အချက်မြောက် မြားစွာ ဖြစ်သည်။

အာမက်အာဇမ်မိုကာဒမ်သည် ဗဟာဒူးရှား ကွယ်လွန်ပြီး နောက် တစ်နှစ်၌ ဖွားမြင်ခဲ့သူဖြစ်သည်။ သူ၏ ဘိုးဘီများမှာ အိန္ဒိယပြည် ရမ်ဒေနယ်မှ ရန်ကုန်သို့ ရောက်လာခြင်းဖြစ်သည်။

အာမက်အာဇမ်မိုကာဒမ်၏ အဘိုး မူလာမူဆာကြီး၊ ၎င်း၏ ဦးလေး မူလာယစွမ်း၊ ထိုစဉ်ကရန်ကုန်မြို့၌ရှိသော ကုန်သည်ကြီး များအနက် ထင်ရှားသော ကုန်သည်ကြီးများဖြစ်ခဲ့သည်။ မြန်မာ ပြည်မှ အိန္ဒိယပြည်သို့ အမြဲတမ်း ကူးသန်းသွားလာနေကြသူများ လည်း ဖြစ်သည်။

ဗဟာဒူးရှား ဘုရင် နန်းတက်ချိန်က နန်းတက်အခမ်းအနား ကျင်းပနေစဉ် အာမက်အာဇမ်မိုကာဒမ်၏ ဦးလေးသည် နန်းတက် အခမ်းအနားသို့ ဖိတ်ကြားခြင်း ခံခဲ့ရဖူးသူဖြစ်သည်။ ဒေလီမြို့သူ တစ်ဦးနှင့် အိမ်ထောင်ကျခဲ့သူဖြစ်သည်။

မူလာမူဆာကြီး

ဗဟာဒူးရှားဘုရင် အကျဉ်းသားအဖြစ်နှင့် ရန်ကုန်ယူဆောင် လာစဉ်ကာလက ရန်ကုန်မြို့ မဟာမင်းကြီး Chief Commi ssioner နှင့် အာမက်အာဇမ်မူကာဒမ်၏ အဘိုးမူလာမူဆာကြီးနှင့် ရင်းနှီးသူဖြစ်သည်။ တစ်နေ့သောအခါ ကာနယ်ဖယ်ရာက မူလာ မူဆာကြီးကို ပြောပြသည်မှာ ဗဟာဒူးရှား ဘုရင် ဝဲရောဂါ စွဲကပ် နေသည်။ ကုသရန်အတွက် သမားတော်တစ်ပါး ခေါ်ပေးပါ။ ဤဖြစ်ရပ်က ပထမဦးဆုံးအကြိမ် အရပ်သား မူဆလင်မံတဦးနှင့် ဘုရင်စတင်တွေ့ခြင်းဖြစ်သည်။ ထိုနောက် တစ်ခါတစ်ရံ မူလာ မူဆာ ကြီး ဘုရင်ထံသွားလာခွင့် ရရှိသွားသည်။

ဗဟာဒူးရှားဘုရင် ကွယ်လွန်ပြီး တစ်နှစ်နောက် အာဇမ်မူကာ ဒမ် ဖွားမြင်ခဲ့သည်။ အရက် ၄၀ ရှိသော ကလေးကို ရင်ခွင်ပိုက်၍ မာလ်ကာဇိနသ်ဟာလ်ထံ ယူဆောင်သွားသည်။ ဘုရင်မ ဇိနသ် မဟာလ်က ကလေးကို ရင်ခွင်သို့ ယူလိုက်သည်။

ထိုအချိန်က သားတော် ဂျဝမ်ဘက်၏သား ဂျမ်ရှစ်ဘက် အသက် ၂ နှစ် သို့မဟုတ် ၃ နှစ်ခန့် ရှိသည်။

ဂျမ်ရှစ်ဘက်နှင့် အာမက်အာဇမ်မူကာဒမ်သည် ငယ်သူငယ် ချင်းအဖြစ် ကြီးပြင်းလာခဲ့ကြသည်။

သားတော် ဂျဝမ်ဘက်၊ ဘုရင်မ ဇိနသ်မဟာလ်၊ သမီးတော် ရောင်နသ်ဇမာနိဘေဂမ်တို့က အာဇမ်မူကာဒမ်ကို ချစ်ခင်စွာဖြင့် သားတော်မာမူဟု ခေါ်ဆိုကြသည်။

အာမက်အာဇမ်မူကာဒမ် ပြောပြချက်အရ အချက်တစ်ခုသိရှိရ သည်မှာ- သူ၏အဘိုး မူလာမူထံတွင် အိန္ဒိယပြည်၏ နောက် ဆုံးဘုရင် ဗဟာဒူးရှားနှင့် ပတ်သက်၍ အဖိုးတန်သော စာရွက်

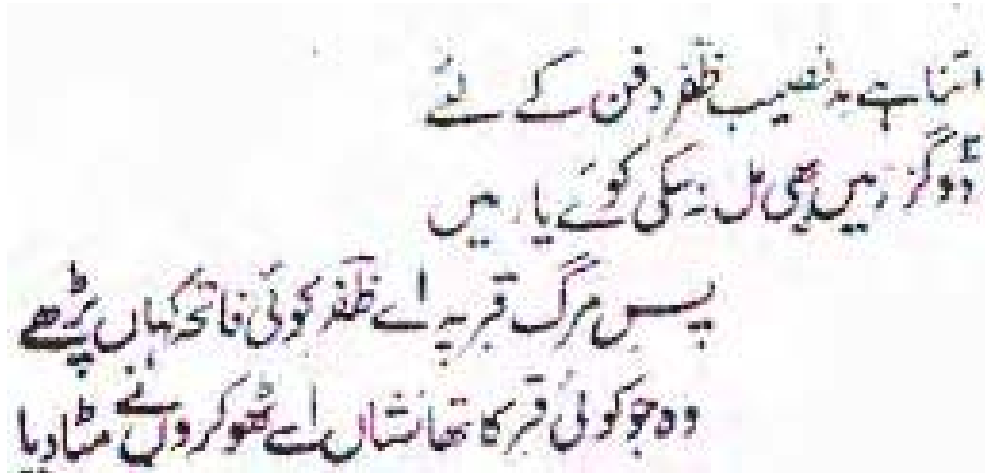
စာတမ်းများ ရှိခဲ့သည်။ သို့သော် အိန္ဒိယပြည်မှာ ကွယ်လွန်သူ ဟကင်အဂျီမာလ်ခန် မြန်မာပြည် ရန်ကုန်သို့ ရောက်လာစဉ် ထိုစာရွက်စာတမ်းများ ယူဆောင်သွားသည်။

၎င်းနောက် အိန္ဒိယပြည်ရှိအချို့သတင်းစာများ၌ ထိုစာရွက် စာတမ်းများ ကိုးကား၍ ဆောင်းပါးများ ထွက်ပေါ်လာခဲ့ဖူးသည်။

ကျန်စာရွက်စာတမ်းများ ဒုတိယကမ္ဘာစစ်ကာလ၌ ပျောက် ဆုံး ပျက်စီးသွားခဲ့သည်။

အာမက်အာဇမ်မူကာဒမ်၏ ပြောပြချက်အရ သိရှိရသည်မှာ- အင်္ဂလိပ်အစိုးရသည် တမင်တကာ၊ ဗဟာဒူးဘုရင်ကို ရန်ကုန် မြို့ရှိ မူဆလင်များနှင့် ဝေးစွာခွာ၍ ထားခဲ့သည်။ အဘယ်ကြောင့် ဆိုသော် ၁၈၅၇ ခုနှစ် တော်လှန်ရေးမျိုး တစ်ဖန်ပြန်ပေါ်လာ မည်ကို စိုးရိမ်၍ဖြစ်သည်။ ဘယ်အထိ ဘုရင်နှင့် ပတ်သက်၍ တားမြစ်ချက်များ များခဲ့သနည်းဆိုသော် ပြည့်တန်ဆာ အဆို တော်များက ဗဟာဒူးရှား ဘုရင်၏ လင်္ကာများကို ဆိုကခြင်း မပြုရန် ပြင်းပြင်းထန်ထန် တားမြစ် ချုပ်ချယ်ခဲ့သည်။

ဗဟာဒူးရှား နောက်ဆုံး ဘုရင်နှင့် ပတ်သက်၍ အင်္ဂလိပ် အစိုးရသည် ဘုရင်ထံ စာရွက်စာတမ်း၊ ခဲတံ၊ ကလောင်၊ မင် စသည်များ မရောက်နိုင်အောင် ပြင်းပြင်းထန်ထန် တားဆီးခဲ့သည်။ သို့သော် ဘုရင်သည် လင်္ကာဆရာတစ်ဦးဖြစ်သည့်အလျောက် သူ၏ အကျဉ်းခံနေရသော အိမ်၌ သူစပ်မိသော လင်္ကာများကို နံရံ၌ မီးသွေးနှင့် ခြစ်ရေးထားခဲ့သည်။ ထိုနံရံ၌ ရေးထားခဲ့သော လင်္ကာ များအနက် အလွန်ရင်နာစရာကောင်းသော လင်္ကာ ၂ ပိုဒ်ကား ဤသို့ဖြစ်သည်။

ဘဟာဒူးရှား၊ ဘွဲ့မည်သာသည့်၊ ရာဇာသေနင်း၊
ဒေလီမင်းသည်၊ မကင်းဝတ်ကြွေး၊ စိတ်ဝယ်ဆွေးလျက်၊
စာရေးစီရူ၊ လင်္ကာတစ်ပုဒ်၊ ဤသို့လုပ်၏။

ကံဆိုးသူငါ၊ သုဿန်သာသို့၊ သဒ္ဓါဆော်စေ၊ လာ
ရောက်ရွေ့လျှင်၊ ပန်းမွေ့ရာခင်း၊ ဖြန့်ကာကျင်းလိမ့်၊
ယင်းသည့်နောက်နှောင်း၊ ဖယောင်းဆီမီး၊ ထွန်းညှိပြီး
နောက်၊ တစ်ယောက်တလေ၊ ရွတ်ဖတ်ပေမည့်၊ ဖွာတေ
ဟာသံ၊ စီညံညံကို၊ ကြားရန်အကြောင်း၊ ရှိကောင်းအံ့
လော၊ ငါစိတ်စောသည်၊ သဘောဆန္ဒမှန်တိုင်းတည်း။

ဓာတ်ပုံ

မှတ်တမ်းများ

**THE LAST DAYS
OF
MUGAL EMPEROR
BAHADUR SHAH ZAFAR**

Being an extract
from
Annual Reports for the years
(1951 to 1953)

Administrative Committee
of
Bahadur Shah Durga Trust
No. 6, Zafar Shah Road, Dagon Township
RANGOON

FOREWORD

After reading the manuscript of the Last Days of Mugal Emperor Bahadur Shah Zafar at a glance, I am of the opinion that it is a well weitten document, the facts therein show that it is a true and well-presented writting. It is just an introduction to the biogaphy of the late Bahadur Shah Zafar. We hope that in future more of our scholars will come out to write more authentic account of the late Emperor Bahadur Shah Zafar.

DR. TIN AUNG

(a)

HAFIZ KASMET

B.Com., B.L., D.M.A., D.J., Ph.D.

CHAPTER 1.

Emperor Bahadur Shah of Delhi His Deportation.

In the year 1858, Emperor Bahadur Shah (popularly known as Zafar Shah), his Consort, Zinat Mahal, Crown Prince Jawan Bukht, and several other members of the Royal Family, were brought to Rangoon, and kept as State prisoners.

While in confinement in this country, the Emperor of Delhi was in charge of Captain Nelson Davies, who was Secretary to the Chief Commissioner.

Death and Burial of the Emperor.

After suffering from loss or impairment of nerve action, that is, a sad stroke of paralysis for four tedious years, going through his days in terrible agony, and bewailing the sling and arrows of fortune, and being disgusted with a faithless world, the Emperor passed away on the 7th of November 1862, and was buried in a portion of the compound of the bungxlow of Captain Nelson Daives at a place formerly known as No.58, Sadar Bazaar; and the grave of the Emperor is

between that bungalow, and the building which was occupied by the office of the Cantonment Authority, From the time of the acquisition of land, the fenced off area, on which the graves of the Emperor and are situated, has come to be known as No. 6, Theatre Road, Rangoon. The boundaries and description of the land is shown in the site plan attached, herewith, and marked "A".

EMBARRASSING MIND AND UNHAPPY CRISIS.

The vital turning point of the religious life of the Emperor had been the consecration, his self to God, with attention concentrated from Earthly dominion to Heavenly Kingdom.

Singing of himself, the Emperor lamented as follows:

"Neither the colour, nor smell remained:

nor the flowers maintained their original richness and glory."

"I am that remembrancer of the spring which has been destroyed by the cold hands of Autumn."

"This is the state of the garden at times cruel. That which was a flower once is now a thorn."

Emperor's Wailings Over His Fate

In his moments of distress he bewailed his unhappy end in one of his own verses as follows:

"None of my friends arrived. when the time came.

Death is to be praised for he alone came in time."

"Inna Lillahu wa inna ilaihi rajعون."

An Irony of Fate

Behold the irony of Fate! Such a great Emperor could not after his death, receive even two yards of such land as was free from the possession and control, of others. To add to the injustice the Mussalmans were not allowed to offer prayers at the grave, and for a long time they were not allowed to recite "Fateha" thereat has also witnessed this cruel hand of fate. Among the collections of his Rangoon verses this feeling is also to be found;

*"Who will come to sprinkle flowers
(on my grave)?"*

"Who will come to light a candle?"

"Who will come to recite"

*"This is the monument of that
unfortunate man myself."*

Prophetic Vision of The Emperor

It is obvious from the stanza above, the late Emperor foresaw what would have happened after his death. This was a prophecy and it turned out to be true. He was entombed in one corner of a deserted compound in the Cantonment area. Free access to it was denied. However after a prolonged litigation and representation the hindrance to free access was removed.

The Voice From The Grave

This painful voice from the grave of the deceased was heard by the listeners, men of attainments by means of religious exercises they becoming restless, they tried their best for its improvement, with the result that the Government of Burma paid heed to the united demand of the Muslims and made over to

Mugal Emperor Bahadur Shah Zafar 73

them that portion of the land wherein lay the remains of the Emperor and his consort Empress Zinat Mahal.

Emperor's Greatness

Gems of Greatness dormant lie,
Till light pours down from the sky.

The late Emperor Zafar Shah was not only a King of literature, but had also a vast knowledge of Mysticism and Maarefat. He was a king without, and a saint within. It was his wont to practise deep devotions from a long time, but after his arrival in Rangoon his thoughts were fully engaged in search of God. Days and nights he spent in meditation. The pain of inward mind was accentuated by its external hits. The longing for power having gone, he discovered the path of his real Beloved. Indeed he alone has reached eminence, who is in the Beloved's path. He did not acquire an unworthy name, but was assigned to the glorious assemblage of Awliya Allahs, and canonized as such.

A line from his writings portrays deep depths of his convictions of higher characteristic manifestation of Supreme Soul. It runs as under:

"What if I have not received comfort in this world! I have got at least this, that I have not acquired an unworthy name."

The pious know his greatness. The signs of blessings which are emanating from his grave are known to them. Therefore, in accordance with the wishes of all the Mussalmans the Trustees have decided to build a monument (an illustration of which appears with this pamphlet), consistent with the dignity and greatness of the Emperor and also to buy the piece of land adjoining the graves, for the purpose of building a Mosque an Orphan age and Rest House.

DEATH AND BURIAL OF THE EMPRESS.

The Empress Zinat Mahal remains in the back ground. Twenty-four years after the death of the Emperor, she died on the 17th of July 1886, and was buried in a grave to the east of and adjacent to that of her husband. Closer to the Emperor never parting even in her death, a desire perhaps it may have been, which God has fulfilled literally.

Tributes

1

*Few coins do some drop in,
A dear object to win.
Sweets some do often offer,
In preference to copper,
A light of candle taper,
Or play on a harper.*

2

*Reading from Holy Koran
At times from very dawn,
With prayers wishing for peace
To departed souls, and peace
To those craving for peace,
Blessing and more of peace.*

3

*Rude slabs of wood no more
Than ruins, rotted and torn
Vestiges of grave of the Queen.
Say people, what these mean
In lapse of time, but a blank--
Forgotten in poor missing plank,*

4

All agree without a pause
Disposed towards the cause,
To raise a Tomb in stones or bricks,
And cement in place of sticks,
Over those sacred relics
As an urn of the relics

5

The ornament of the palace
Queen Zinat Mahal, no less,
A name well-chosen, verily,
Passed her days so merrily
In a mansion where'er that be
In a land, beyond the sea.

6

An inscribed stone thus reads
To the truth of spot it leads:
Just as king's, the infallible tree
Of Kernel fruit set free,
And got accepted right place
In the Royal Grave's Case

**CHAPTER 2 .
LOCATION OF GRAVES**

In the sixties of 19th century the City of Rangoon and cantonment areas progressed cautiously at a slow pace, the country from the river bank upwards to the higher reaches, being a considerable series of pools and low ground. All available elevated sites were used for public purposes and residential quarters; and the ditches had been reclaimed and put under town planning scheme.

At the corner of Sule Pagoda Road and Fraser Street, a small Armenian Cemetery still exists hemmed in with a dwarf masonry wall; and in another part of the City is a cross, which marks the graves of a family.

We presume that the remains of Emperor Bahadur Shah were placed in the nearest best site in the same way. This particular locality was selected out of an immense unused land to become eventually, by the will of God, a proper situation for a Mausoleum over the Royal graves.

TRIAL JUDGE'S VIEW

Justice R. F. Otter, the Judge of the High Court, Rangoon, said that the permission (I suppose such permission must be presumed to have been granted) to place the grave of an individual, even that of a King, in private property is very different from permission, e.g., to the inhabitants of a village to bury their dead upon such property, and thus create a cemetery. He continues, in definite terms, that there is some evidence, at any rate, so far as local Government is concerned, the spot was not intended to be considered as graveyard. But in the course of Judgement he asserts that Captain Davies was merely an occupier of the property under the Bengal Rules, and he would have had no power to dedicate this property to the public without at least the consent or joinder of the Local Government. I have no doubt, he further says, that wisely or unwisely the intention of the Government was to avoid as far as possible any public manifestation of interest in the graves.

SANCTITY BURIAL GROUND

Allama Hakim Aish gave a learned exposition on the sanctity attached to the burial

ground, and the laws of SHARIAT (Islamic law), which should be observed by every muslim while in a burial ground. The Moulana said that the object of the resolution was to make the working of the rules laid down by SHARIAT possible, and theirs was a simple request to the government to create a Trust to Muslims for the proper upkeep and management of the tombs, buildings, and the land on which they stand. This was certainly a reasonable request, which the Government should not find difficult to grant.

CHAPTER   3

Management of Trust Properties

Since the year 1910, the tombs of the late Emperor and Empress and premises on which the said tombs are, have been maintained and supported by the Muslim public visiting the said tombs. The money donated was put in to the donation boxes kept on the premises. Further the muslim public regarded the same as Trust properties, which were to be maintained by the Musslim public.

Prince Jamshed Bukht As Trustee

Prince Jamshed Bukht (Grand son of the Empress) as Trustee used to utilise money

from donation boxes for tombs and the premises connected thereto, and generally to manage the affairs appertaining thereto. He died in 1921, and after his death his sister princess Roanaq Zamani Begum took over the management and control of the tomb affairs.

Princess Roanaq Zamani Begum

From the year 1921 up to her death, the noble Princess Roanaq Zamani Begum full of zeal and anxious care for the graves of her grand father and grand mother assumed trusteeship, discharged her part thoroughly well, moved the High Court of Judicature at Rangoon, sought the help of Government and venerable gentlemen, and having realised just and religiously minded persons taking up the management, died peacefully in April 1930, and was buried near her grand mother.

In her evidence before the court she said that she had been visiting the graves regularly twice a week. Her father (Prince Mirza Jawan Bukht) mother (Princess Mundwar Zamani Begum alias Bahoo Begum) and grandmother Zinat Mahal, and her brother, the Delhi Prince Jamshed Bukht also went there to read the Koran.

Being of the household, and well acquainted with the immediate vicinity, the compounds contiguous to each other within sight of residence, she knew events passing before her. Grandmother's death was blow to her. She followed her grandmother to the grave of her grandfather and treasured up all the utterances, which after the death of her grandmother came up to her mind vividly. The two graves being in one place side by side all the earthly possessions seemed to be there. Her thoughts took her to the time she had with her parents and grandparents. In the court "her memory appeared some what clouded" deeply over whelmed with emotions.

Ode to Princess

ROANAQ ZAMANI BEGUM

*O, love that radiates; never dies,
But lives far beyond the grave;
There Princess Zamani Begum lies
Buried near her grand parents grave.
She it was in deep devotions,
Now sprang to her feet, revealed:*

*The truth of restraints, actions,
 Privations, trial judges believed.
 Shared poignant tribulations, ill
 of mortal body, dauntless stood
 Fast by Almighty's mighty will;
 Now restless in their neighbourhood.
 Courage spurred her on to duty.
 Islamic brethren of like spirit,
 Lent their aid in simple purity;
 And won the objects of merit.
 May Allah's blessings rest on all,
 Who strove their utmost to that length.
 At the appeal of the faithful, a call
 To duty, every one to his means extent.*

CHAPTER 4

Litigation Over the Grave Land

A dispute arose in the year 1925 between the legal representative of Mrs. Dawson and the Princess Roanaq Zamani Begum, the grand daughter of the Emperor. A suit was

filed against the Princess for declaration that she was absolutely entitled to the land on which the graves of the late Emperor and Empress of Delhi are situated and that they had no right of access to the graves, with a perpetual injunction restraining the princess, her servants, workmen, agents and the muslim public trespassing the Compound.

**Action of High Court of Judicature
at Rangoon**

The action was tried by the late Mr. Justice Otter who passed an elaborate Judgment, dated the 23rd May 1927, vide detailed explanation in the foregoing pages to elicit truth of the case; and it was declared to grant the declaration and mandatory injunction was appealed against A Bench of the High Court, dismissed the appeal with the remarks that-

"The dispute is a most unfortunate one and for which we cannot hold either party entirely to blame. The situation of the grave of the Ex-King of Delhi within a private Compound must of necessity be a potential source

of trouble, and we cannot be satisfied that any decision that we may come to in this case will adequately abate such trouble. Before these proceedings were started, the parties seemed to have arrived, at a settlement that promised finality. It is evidently a case where the parties, should again negotiate, each one with the earnest desire to arrive at a fair settlement and in these negotiations the local Government is in our opinion a necessary party."

Issue of a New Lease

As a result of the above remarks presumably the matter was reconsidered by the Local Government for it has been found by the Judges that in June 1929 a new lease was issued to Mr. Lawrence Dawson except of the land in dispute, but excluding the portion on which the graves are situated.

CHAPTER 5

Tomb-Stones

The graves of the Emperor and Empress were marked until the year 1907 by slabs of wood in the nature of tombstones at the head and foot: and in the month of May at the

same year at the request of the Government of India, a tombstone was erected, and an ornamental railing was constructed wrongly around the grave of the Empress instead; but the Boar or Bair tree (*Zizuyphus Jujuba*) is an unfailing living remembrance of the spot, where lie the remains of the Emperor to the west of the grave of the Empress.

Jujuba Tree Memorial

*Memory fails, but the bifurcated tree
stands*

*As a memorial of the late king;
Surely points like fingers of hands
To the spot unenclosed with railing
Custom in has been of old to implant.
Mostly fair twig at the head
Of a grave, here this shiny plant,
Stately grows at his earthy bed
It tells of the age of the grave
It sheds its leaves and droops,
As mourner, that huge tree brave:
Those tears-leaves, sweet sour drops.
Its tiny flowers of scant seent
Diffusearst sun-down and covered*

The graves, and what was meant:

*"A bed of flowers naturally showered."
A shed precludes its floral offerings,
Coral fruits, yet its dutiful acts
Show forth in the music of droppings;
In devotion to King nothing lacks.*

CHAPTER 6

A Temporary Shed Near the Graves

In the year 1920, a shed was put up in the Compound near the graves no doubt for the occupation of a person, who was acting as caretaker. During 1923 apparently, an attempt was made to mark off the area in dispute by the planting of such shrubs round it in the form of a hedge. This so called hedge exists to-day, and is planted on, and roughly forms boundaries on all sides of the land in dispute.

In April 1924, a request was made by the grand daughter of the said Emperor that certain portion of the land surrounding

graves should be measured out in order that she might put up a fence and erect a roof, over the graves. This was refused.

Collection of Materials

In or about the month of April 1924 the Princess by her servants and agents began to occupy the land surrounding the tomb-stone and forming part of the compound, and to collect thereon considerable building materials. Such occupation and collection was without the permission of the Plaintiff, and was considered in derogation of her rights.

On the 28th of April of that year, the plaintiff by her lawyer claimed the land, where the graves are, and said that she and her descendants were entitled to these graves.

The plot of land together with tombs as a Daigah were regarded and held in great veneration. It would be an insult to the Muslim Community and sacrilege not to comply with the demands of the Princess.

RIGHT OF WAY

The princess said that she has aquired a right of way over the said land, and also a right to use there and for the purpose of prayers, raeding of "Fateha" and performing the usual religious Ceremonies enjoined by Islam.

Small Entrance Facing Theatre Road

On 5th of September 1924, an entrance was permitted to be made upon express conditions through the fence of the compound so as to give access to the graves.

Roof Over The Graves

In the month of December 1924, apparently a substantial roof was erected over the tombs, and further building operations were carried out over there.

Installation of Electric apparatus.

In or about the month of january 1925, Electic lights were instaled in the said areal and the tombs were lit by electricity.

Objections Of Mr. L Dawson

In September 1926, Mr. L. Dawson, raised his objections to the structures, and filed a suit in December 1925 for a declaration of his rights over the land, and asked for mandatory injunctions requiring the defendant to remove from the said area all structures other than the tomb-stone itself, and the iron railing surrounding it, the removal of electric apparatus, and the closing of the entrance from the Theatre Road.

Since this time nothing had happened until September 1934, when a suit was filed under section 92 of the Civil Procedure Code by Prince Abu Zafar Serajuddin and others versus Prince Sikander Bukht.

Questions in Council of State Delhi

Haji Ahamed Mulla Dawood Madani Shabi received a letter from Sir Ebrahim Haroon Jaffer with a copy of replies to his two questions, Nos. 129 and 130 put in the Council of State on the 14th March 1923, regarding the Royal graves, Sir Haroon said that the Government of India have issued orders to

the Military Authorities at Rangoon to hand over the land occupied by the Tomb of the King of Delhi to the Government of Burma, who intend to resume the land from the present occupant under the Bengal Rules and administer it.

Fencing of Tomb land

The Secretary to the Government of Burma, Revenue Department, in his memorandum No.H.34, dated the 4th July 1934, informed the Bahadur Shah Dargah Committee that the land containing the tomb of the Ex-King of Delhi had been fenced of so as to exclude from any grant or permission which may be issued relating to the surrounding land.

Prince Sikunder Bukht

In the year 1930, after the death of Princess Roanaq Zamani Begum, Prince Sikunder Bukht assumed charge of the tombs, their management and maintenance, and this donation boxes as a self-constituted trustee,

In June 1934, certain persons of the late Emperor namely, Prince Mirza Abu Zafar Serajuddin, Prince Mirza Nazim Shah Prince

Mugal Emperor Bahadur Shah Zafar 91

Mirza Hamidudin, Prince Mirza Rahamat Sultan (Since dead), and a few Elders of the Muslim Community of Rangoon, viz., Dawoodjee Ahmed Motala and Bahadur Shah, filed a suit in the High Court, being Civil Regular No. 506 of 1934 of the High Court of Judicature at Rangoon under section 92 of the Code of Civil Procedure alleging certain irregularities on the part of Sikunder Bukht who had been looking after tombs since 1930 and praying for the framing of a proper scheme, the appointment of suitable persons interested in the proper administration of the trust as Trustees and the appointment of a Receiver.

Difficulties in Framing a Scheme

In March 1935, the Honourable judge of the Court trying the suit passed an order stating that there were difficulties in the way of the Court framing a Scheme for the management of the tombs referred to in the plaint, the land vesting in Government, and the tombs not having been declared to be trust property, and that in order to enable Government to be approached with a view so having

the property, vested in the trustees, the case would stand out of the list sine die with liberty to the parties to apply.

Appointment of a Receiver

On the 2nd of January 1935, the official Receiver of the High Court was appointed Receiver of the Collection Boxes, and other properties relating to the graves.

Fytche Square Public Meeting At Rangoon.

A public meeting held in connection with the land upon which the graves of Emperor Bahadur Shah and Empress Zinat Mahal at Fytche Square on Friday evening, the 31st march 1935, passed three resolutions. It has been proved beyond all doubt that the matter concerned not a handful of Muslims, but the leading Muslim Citizens, representatives of various Muslim Communities in Rangoon.

A Tremendous Gathering

The assemblage at a most respectable computation was over seven thousand Muslims and others. Resolutions made at the meeting were heard by the huge audience with attention.

Resolution

The first resolution stated:-

"Whereas Civil Regular suit No. 506 of 1934 has been instituted in the High Court of Rangoon for the formation of a trust scheme in which the land and the tombs of the late Emperor Bahadur Shah of Delhi and his family shall vest and whereas the Tomb and buildings are situated on land owned by Government. This mass meeting of Muslims of Rangoon request the Government of India and Burma to form a trust of Muslims in which the land on which the Tombs is situated and the Tombs, buildings etc., shall vest."

The Second resolution read:-

"That the Trust shall be so framed as to enable Trustees of the Trust to be elected and assist Government to frame a Scheme acceptable to Muslims. It has appointed a Committee, which shall also take necessary steps to attain the object stated in resolution, and the third resolutions to Governments of India and of Burma."

Soon after respectable men of position were duly elected, and the Government of Burma apprised of the action taken for the disposal of the case in Court.

CHAPTER 7

Grant of the Site of Tombs

The Government of Burma has issued a grant, free of revenue of the site on which the tombs stand to a body of Trustees for the purpose of administering it. The grant has itself created a Trust over the properties.

The approximate length of the site is 150 feet, while the breadth is 115 feet, and the area is approximately 0.397 of an acre.

Thanks to Government of Burma

The Trustees have conveyed to the Government of Burma through the Secretary, (Revenue Department) Land Revenue Branch on 30th April 1936, the thanks and feelings of the entire Muslim Community of Burma, and India for their kindness in making the free grant of land for the purpose.

Insufficiency of Land for Mausoleum

The Muslims in particular and other Indian public in general are not satisfied with plot of land, consisting of an area, 0.397 of an acre, resumed by Government and fenced off from the rest of the holding and granted to the Trustees by the Government of Burma, it being insufficient to erect a Mausoleum suitable to the regal dignity of the late Emperor and Empress.

The public are anxious to have the Mausoleum properly built up in a decent manner.

*A tribute in mortar and stone
That for ages is a merit alone.
To keep the triple graves green
In memory of the Queen so serene,
The King in devotion so deep,
And grand daughter there in eternal sleep.
A mausoleum is sacred to all three,
Greater by far of saint under the tree.*

Deliberations of the Legislative Assembly

March Session of 1937

In the Legislative Assembly Debates, the interpellations, which took place on the 4th March 1937, the Assembly Chamber of the Council House, Questions (Nos. 506 and 507), standing in the name of Mr. Ganga Singh M.L.A. regarding the construction of a Tomb over the graves of the late Emperor Bahadur Shah and Empress Zinat Mahal, at Rangoon elicied replies, which help to further the endeavours of the Muslim and other Indian public, and the Government of India and Burma, in the themselves in to three distinct features of one theme, the extention of land contribution in money and co-operation of Government.

CHAPTER 8**A Reasonable Demand for Further Land**

It is the desire and earnest prayer that the Government be pleased to grant the rest of the original land Holding No. 58 (Thomas Divison) on the East and South of the graves owned by

Government Estate, Lease Holding No. 59 or in the alternative, the land on the west of the graves known as Holding No. 3 (Cantonment Retained area), Block No. 64 Cantonment Circle, Rangoon City Map 1934-35, as plan annexed, marked A.

In Memory of Bahadur Shah FIRST WAR OF INDEPENDENCE

The Englishmen had succeeded by 1856 to swallow India piece-meal because of the state of disunity which prevailed in India then. The Mogul Dynasty was existing then merely in name and the last of the Moguls, Bahadur Shah, was only in Delhi. At this juncture came the realisation in the hearts of a few patriots that unless the people of India unite as a whole and rise, India was doomed to slavery. These patriots also realised that in addition to mobilising their intrinsic strength and putting up a United Front, favourable world conditions were also essential for success because the enemy had become strong while disunited India under the enemy's influence and domination had become weak. One of these patriots, Nana Sahib, toured in Europe to get foreign help but in vain. They longed that England should be involved in some other Front when they rise in India but this longing of theirs did not materialise. However they carried on

their movement to wage a war of Independence and Bahadur Shah the Last of the Moguls came forward to lead this war. The war failed because, firstly, the enemy had at that time on other fronts to occupy his attention; and secondly, because the effort of the patriots who led this war to create a united front of India failed. On the one hand, Destiny was not with India had for Independence at a time when world conditions were not favourable to her. On the other hand, Bahadur Shah himself realised and wrote in one of his letters, India was not fortunate then in having its man of Destiny, a Dynamic Leader who could create and lead a United Front.

But though this war failed, Indians can never forget Bahadur Shah and the other patriots who led that First War of Independence. And, especially now, when the Last War of Independence is being waged, we who are engaged in this cannot but remember and have communion with the spirits of the Leaders, patriots and martyrs who fought in 1857. And as the present week is being celebrated on the one hand in the whole of East Asia as "Netaji Week" as the first anniversary week of the assumption of Leadership of our Hero in the present war of Independence, and on the other hand, celebrations of the "Death Anniversary Week" are

Mugal Emperor Bahadur Shah Zafar 99

going on at the Tomb of Bahadur Shah at Rangoon, it is only fit and proper if we go back in our memory to the historic events of 1857.

THE WAR CRIES OF 1857

Indian sepoy in British regiments muti-need and the civilians also joined the colours, The Army of independence thus formed elected their Leader Bahadur Shah as the Emperor of India and the War of Independence against the Englishmen started with great fury.

We give below some extracts from the Proclamations issued by Bahadur Shah during this War.

"The residents of Hindustan have so long been deceived by the Englishmen and have cut their necks with their own swords. So, now, we must repair this sin of treachery to our country. The Englishmen will try now also their old work of deception; they will try to incite the Hindus to rise against Mussalmans and the Mussalmans to rise against the Hindus. But brethran, do not fall in to their nets. It is hardly necessary to tell our brethren that the English never keep their promises. They are adepts in the part of rickery and decietful imposture! In this holy War, he who fights himself and helps other to fight by means of money will

attain earthly and spiritual freedom. But if anyone will oppose this Swadeshi War "then he will be striking at his own head and committing suicide"- (Proclamation posted at Rohilkand).

Hindus and Muslims of India! Arise! Brethren! Arise! of all the gifts of God the most gracious is that of independence. Will the oppressive Demon who has robbed us of it by deceit be able to keep it away from us forever? Can such an act against the will of God stand for ever? No. The English have committed so many atrocities that cups of their sins is already full. Are you going to remain idle even now? God does not wish that you should remain so, for he has inspired in the hearts of Hindus and Muslims the desire to turn the English out of our country. And by the grace of God and your valour. They will soon be so completely defeated that in this Our Hindustan there will not remain even the least trace of them! In this our Army, the difference and small and great shall be forgotten and equality shall be the rule, for all who draw the sword in this holy War equal glorious among them. Therefore, I again say to all my Indian brethren Arise and jump in to the battle field for this divinely ordained and supreme duty" (Proclamation issued at Bareilly).

Mugal Emperor Bahadur Shah Zafar 101

"Why has God given wealth, land and power? They are not for individual pleasure, but they are given for the object of holy Wars" (Extract from Proclamation issued at Delhi).

LAST DESIRE OF BAHADUR SHAH

Old and weak, Bahadur Shah felt that it was beyond his capacity to effect the mobilisation that was necessary to win the War; he formed a Committee of Six with three Generals to manage military affairs and three civilians to work for mobilisation. But, after all, it is men which count and not Measures and this Committee also proved ineffective. He appealed in vain for co-operation of Indian princes and in a letter written with his own hands to the Rajahs of Jeypore, Jodpur, Bikaner, Alwar, etc., he expressed his yearning for the coming of a Dynamic Leader who could yet save the situation. The following is the text of that historic letter.

"It is my ardent wish to see that the English is driven out of Hindustan by all means and at any cost. It is my ardent wish that the whole of Hindusthan should be free. But the revolutionary war that has been waged for this purpose cannot be crowned with success unless a man capable of sustatning the whole burden of the Movement

who can organise and concentrate the different forces of the nation and will unite the whole people in himself, comes forward to guide this rising. I have no desire left in me of ruling over India after the expulsion of English, to my own aggrandisement. If all of you Rajahs are ready to unsheath your sword to drive away the enemy, then I am willing to resign my Imperial powers and authority in the hands of any confederacy of Indian Rajahs who may be chosen to exercise it."

THE SWORD OF INDIA

As Bahadur Shah had himself anticipated the Army of Independence without favourable world conditions, without a united front and without Dynamic Leadership began to be worsted in the battle. And Delhi fell. Bahadur Shah left his Red fort and took refuge in the tomb of his ancestor Humayun. The British officer who came there to arrest him was interested in Urdu poetry and while arresting the Emperor told in verse:

Dam Dame men Dam naheen kharir manqo janki.

Ay Zafar Tandeehuwi Shamshir Hindusthanki.

"There is no breath on life now in India. The only thing that you can do now is to plead for life. Oh Zafar The Sword of India is now become lifeless!

Mugal Emperor Bahadur Shah Zafar 103

Bahadur Shah was himself a great Urdu poet and now hearing this mocking couplet, instantaneously replied in Verse and uttered a couplet which has been ringing in the ears of all Indians during the past eighty seven years and which is ringing today with more realism than ever. Said he:

"Ghazi you me bu raheqi jab thalak iman ki.

Thab tho London thak chaleqi theq Hindust than ki."

"As long as there is Faith left in the hearts of freedom fighters, till then shall it not be impossible for the Sword of India to strike at the heart of London."

THE DELHI MASSACRE WHICH CRIES FOR VENGEANCE

The merciless atrocities perpetrated by the Britishers in 1857 and the barbarity with which Britishers tried to suppress Indian spirit can never be forgotten by Indians for generations to come. And especially what the brutal Britishers did in Delhi at its fall has been and is still in the memory of Indians as an Act of Barbarity which has to be avenged. The sons of Bahadur Shah were mercilessly butchered and their bodies were thrown in front of the polices station so that vultures could feed ou their corpses. The English

officer who killed the princes brought their blood and compelled the old Emperor to drink that blood. About the general massacre which they perpetrated at Delhi, a poem by Bahadur Shah written while at Rangoon as prisoner gives a vivid description, reading which there can be no true son of India who will not swear vengeance, "Delhi was a land of fairies. But the entry of Englishmen lakhs of human heads were guillotined and the Silvery way (Chandni Chauk) was flowing with streams of blood. Delhi was paradise on earth at which even Angels were envious but today it has become an Ujda Diyar a Ruined House." Since that massacre of 1857, Delhi has been crying for vengeance! The Red Fort at Delhi-the pllatial mansion of Indian Emperors now used as a cantonment by the Britishers-has also been crying for liberation!

AT THE TOMB OF BAHADUR SHAH

The Britishers brought the Emperor Bahadur Shah in chains to Rangoon and kept him in a garage attached to the bungalow of a junior English officer at the place where his Tomb now stands. The Emperor spent his time in writing poems and passed away in 1862, and his body was buried within the compound. Subsequently a few local Indians carried on an agitation and ultimately secured the piece of land where the tomb lay and

Mugal Emperor Bahadur Shah Zafar 105

small thatched hut was erected where year after year for a week in the Lunnar month of Rajab there has been Anniversary Week Celebrations. It was but yesterday that he was the Emperor of India living at the Red Fort but today lies there away from his country in what was a thatched hut, now a small wooden structure. But recently great transformations have taken place. The fate of freedom-fighters has been kindled once again and the Sword of India has again been unsheathed. And Burma where lies the buried Emperor has become the base of the present War of Independence. Last year in September Netaji Subhas Chandra Bose visited the Tomb of Bahadur Shah. It was then a great day for the soul of Bahadur Shah because the Supreme Commander of the Indian National Army had come to his Tomb to pay homage to him in the company of the Head of the State of Free Burma. And when the soldiers of the Indian National Army assembled there that day rent the skies with their War Cry "On to Dehli" as Netaji stood there, who can portray what the feelings of the spirit of Bahadur Shah would have been?

THE INDIAN LAW REPORTS:
Rangoon Serires Vol. IV 1228
Appellate Civil
L.Dawson
V.

Princess Rounac Zamani Begum
Leach for the appellant.
Rafi for the respondent

The body of the late King of Dehli, Bahadur Shah, who died in 1862, was buried in a portion of land in Lot No. 57, Theatre Road, Cantonment Rangoon. Lots in the Cantonment were held from Government under the Bengal Rules under which title to the land remained vested in Government. There were certain restrictions on transfers, but transfers were registered by the contonment authorities. In 1889, plaintiff's father purchased from H. Briddon a certain area which included Lots 57 and 58. The Government of India Survey of 1887 Indicated a boundary between. Lots 57 and 58, but it is not known which prede cessor in title of the plaintiff extended the boundaries of Lot 58 so as to incorporate Lot 57. Bahadur Shah's queen was buried beside him in 1886. From 1862, for more than 60 years, members of the ex-King's family visited the site regularly to show reverence and to pay their respects to their deceased parents,

Mugal Emperor Bahadur Shah Zafar 107

In December 1924, defendant began to erect a structure over the tombs, fitted with electric lighting, which was completed in January 1925. Plaintiff raised his definite objections to the structures in September 1925 and filed his suit in December 1925 for a declaration of his rights over the land, and asked for a mandatory injunctions requiring the defendant to remove from the said area all structures other than the tombstone itself and the iron railing surrounding it, the removal of the electric apparatus and the closing of the entrance from the Theatre Road. The trial judge found that the defendant had established the right of access to the area and to worship there as a member of the Dehli King's family, not also as a member of the Mussalman Community. The land was not dedicated to the community, nor did Mussalmans in general resort there to do reverence. The appellate Court agreed with these findings, as also with the finding that plaintiff's predecessors in title were in possession of Lot No. 57 including the site of the graves, previous to 1889, and so defendant could only succeed by basing her claim on a customary right, The trial judge refused the injunction asked for by the plaintiff. He appealed. Defendant filed crossed objections, claiming that the plaintiff

and his predecessors were never in possession of the grave area, and claiming the right of access both as a member of the king's family and also as a member of the Mussalman community.

Their Lordship's judgment, after setting out the above facts, proceeded as follows:-

Rutledge, C.J., and Brown J. We agree with the learned trial Judge that it is not necessary in this country to trace back a custom to time immemorial, and we agree with the learned judges in the case of *Kuar Sen V. Mamman* (1), that there should be evidence that the enjoyment of the right was not by leave granted or by stealth or by force and that it had been openly enjoyed for such a length of time as suggests that originally by agreement or otherwise the usage has become a customary law of the place in respect of the persons and things which it concerned. There is nothing to indicate that the right of visiting and paying reverence at the tomb was not enjoyed openly without restraint in the sixties. Such a custom is definite enough and considering the religious beliefs of the people concerned the custom seems quite reasonable. We are consequently in agreement with the findings of the trial Judge on this point. It must be remembered that the basis of the plaintiff's title to the land in dispute is possession for a considerable period. But in our view of the case it is not proved and

Mugal Emperor Bahadur Shah Zafar 109

indeed is very improbable, that the plaintiff's predecessor in title was in possession of this particular piece of land when the late king was buried. And when we first find clear evidence of the plaintiff's possession we also find clear evidence of the relations of the late king exercising the right to visit the site and pay respects to the deceased. It is not, at any rate for the purposes of this case, claimed that the plaintiff has any absolute title to the land. His rights to the land are possessory rights, If the plaintiff's rights be presumed from his possession it was subject to the rights with regard to the graves which have always been exercised so long as that possession has been shown to have continued.

The plaintiff prayed for a mandatory injunction requiring the defendant to remove from the said area all structures other than the tombstone itself and the iron railing surrounding it, the removal of the electric apparatus and the closing of the said entrance from Theatre Road.

It is strongly urged before us that the learned trial judge was not justified in refusing to issue an injunction in these terms. The trial Judge has found, and we agree with him in that finding, that the defendant has the right of access to the area and to worship there. It thus must of necessity include the right of access to the tomb

but does not include the right to erect substantial structures over and around the tomb and the erection of these structures does in our opinion amount to an infringement of the plaintiff's possessory rights to the land.

The question for decision is whether in the circumstance of the case a mandatory injunction for the removal of these erections should be granted.

(case laws discussed)

In the present case we consider that the wrong inflicted on the plaintiff by allowing the buildings and the electric lighting to remain will not be very great, He has no right to the removal of the tomb and the extra burden caused to him by the erections complained of will not be great. It may be difficult to assess the damages suffered by him, but we do not think that it is impossible.

It has further been contended on behalf of the defendant that the delay on the part of the plaintiff in bringing this suit is an additional reason for refusing to grant the injunction. The plaintiff sets forth that the roof over the tomb was erected about the month of December 1924, that the electric lighting was installed in about January 1925 and that the further building operations complained of took place in the same month. It is no doubt the case that the plaintiff from time to time made complaints as to the action of the defendant with regard to these

Mugal Emperor Bahadur Shah Zafar 111

tombs. But we cannot find that any definite objection was taken to the erections now complained of until the 17th September 1925, when the letter Exhibit 3 B was written and this suit was not filed until December 1925.

(Discussion of case laws continued)

In the present case we do not know how long it took the defendant to erect the roof and put up the electric lighting, but at any rate according to the plaint the work was begun in December and not finished till January and as we have said no formal protest appears to have been made until the following September. No definite rule can be laid down as to the circumstances in which delay is fatal to the grant of a mandatory injunction. The grant of that injunction is a discretionary matter and in deciding whether to exercise that discretion the Court is bound to consider all the circumstances of the particular case before it in the present case we have the fact that although the defendant is committing a continuing wrong on the plaintiff's rights the continuing wrong is not of a serious nature. We have the fact that the grant of an injunction would undoubtedly cause considerable distress to the defendant. The erection and the lighting had added to the character and appearance of the tomb and has no doubt come to share in her mind the reverend character of the tomb itself.

We have the fact that plaintiff did not make any formal protest till some eight months after the erection of the structure and electric lighting, and we have this further fact that although the plaintiff has not asked for damages, the injury he has suffered could in all probability be assessed on a monetary basis. In all these circumstances we are not prepared to interfere with the decision of the trial Judge nor with the exercise of his discretion in refusing to issue a mandatory injunction for the removal of the structure and the electric lighting put up in December-January 1924-25.

The result is that the appeal and the cross objections are both dismissed, each side to bear their own costs in both Courts.

The dispute is a most unfortunate one for which we cannot hold either party entirely to blame. The situation of the grave of the ex-king of Delhi within a private compound must of necessity be a potential source of trouble and we cannot be satisfied that any decision we may come to in this case will adequately abate such trouble. Before these proceedings were stated, the parties seemed to have arrived at a settlement that promised finality. It is evidently a case where the parties should again negotiate, each one with the earnest desire to arrive at a fair settlement, and in these negotiations the Local Government is in our opinion a necessary party.